

Költészet és társadalmi élet

Írta: TORKOS LÁSZLÓ.

Még hófelhők kergetőznek az égen, testöknek itt-ott elszórva feleslegét, a fák s bokrok ágai még kopaszon állanak, vagy tavalyi száraz leveleket zörgetnek a szélben, már is kibukkan itt-ott egy-egy virág ugaron s hegyek lankáin, vigan köszöntve a felhők közül kivillanó napsugarakat. Az elsők után csakhamar következnek a többiek, bokrokon, fákon felpattannak a bimbók s néhány hét múlva viruló pompát ölt, merre szemünk ellát, az egész természet. A fák és bokrok lassankint levetik ünnepi köntösüket, itt előbb, amott később, de az erdők, mezők és a rét gyepszőnyege nem veszi el virágdíszét, a hervadók után mindig újak és újabbak nyílnak ki s még az ős dere is talál közülök, mit fagyos csókjával elfonnyaszthat.

Ami a természetben a virág, az az emberi életben a költészet.

Nincs nép olyan fiatal, nincs olyan megvénhedett, melynek életét a költészet át ne szőné arany szálai val. Ha itt-ott elfordulnak is tőle vagy kicsinylően tekintenek rája, mint haszontalan kedvtelésre, mindig maradnak fent és alant fiatalok és öregek között a költészet lelkes barátai, kik teremtvé vagy élvezve hódolnak éltető hatalmának.

Honnan e szakadatlan, örök életűnek látszó tenyészet a költészet mezején! Ami az emberi lelket izgatja és ösztönzi, hogy a külvilág benyomásai folytán benne képződő eszméket maga és mások javára megvalósítsa, ugyanaz a soha el nem altható vágy készíti arra is, hogy képben, hangban, szóban kifejezést adjon annak, ami meghatja, elragadja, gyönyörrel tölti el. Ez a forrása minden művészetnek s így a költészetnek is.

A költészet legelső jelenségeiben azok a vonatkozások nyernek kifejezést, melyekben az ember a természethez általában, s a természet lánczaival hozzácsatolt embertársaihoz áll. A népies líra mindenütt legnagyobbbrészt ebből a forrásból fakadó érzelmeket zeng, minők a szerelmi gyönyör és bánat, a szülői s gyermeki érzelmek, s az epika tárgyait is főleg ilyen viszonyokon alapuló események teszik. S ez a forrás ki nem apad a népek haladásával, a műköltészet is bőven merít belőle s míg érző ember él a földön, nem is mellőzheti soha.

De nemcsak a természeti hatások ihletik a költői lelket, a társasélet számtalan jelenségei is izgatják s arra ösztönzik, hogy a tőlük eredt hatásoknak a költészet minden formájában kifejezést adjon. Líra, epika és dráma egyaránt termékeny földre talál a társadalmi élet talajában s tág mezejét többé-kevésbé gazdag tenyészettel árasztja el. A társadalmi líra azokból az érzelmekből nyeri anyagát, melyeket a társas élet száz-féle jelenségei a költői lélekben keltenek. S mily számtalanok és különfélék ezek az érzelmek! A szelíd, lehetszerű sóhajt keltőtől a viharosan tombolóig, a ragyogó derűt sugárzótól a feneketlen sötétségbe borultig az érzelmek végtelen skálájának vannak tolmácsai s lesznek is mindaddig, míg a természet és élet iránti fogékonyság teljesen ki nem halt az emberi szívekből. Hány költő énekelte meg már a társas együttlét, vidám mulatozás és lakomázás örömeit, hány magasztalta a társadalmi élet számtalan áldásait s dicsőítette a közjóért munkálkodók elismerésre méltó érdemeit! Viszont mily nagy a költemények száma, melyekben az élet csalódásainak, küzdelmeinek, a társadalom és egyesek által ütött sebeknek fájdalmait kesergi el a költő, vagy a társadalmi élet hibáit, ferdeségeit, vétkeit panaszolja el inkább vagy kevésbé fájdalmas hangokon!

S e tömérdek sokféleséggel még mindig nincs teljesen megjelölve a társadalmi életre vonatkozó líra nagy terjedelmű köre. Azok az érzelmek, melyek a társadalmi élet számtalan jelenségeiből s hatásaiból fakadnak, mint minden más érzelm is első sorban lelki szükségből nyernek ugyan kifejezést, s a költő célja e szükség kielégítésén kívül legföljebb rokon-érmek felkeltése. Van azonban sok olyan költemény is,

melynek célja az említettekén kívül az akaratra való hatás, tehát kívánatos hatások előidézése. A költő az ilyen költeményekben a társasélet örömeit azért zengi lelkesen, hogy elfanyalodott, elfásult szívekben, vagy az élet örömeit megvető s kárhóztató vallási rajongókban az életkedvet fölkeltsék. A társadalmi élet áldásait azért magasztalja, a közéletben érdemekben gazdag munkásait azért dicsőíti, hogy másokat a társadalom iránti kötelességek teljesítésére s a közpályán érdemesültekéhez hasonló érdemek szerzésére serkentse. A csalódások, küzdelmek s üldözések között nyert sebeket azért panasolja el, hogy részvevő szíveket segítségre, fájdalmainak enyhítésére bírjon. A társadalomban felburjánzó hibákat és vétkeket azért kíséri kaczagtató gúnnyal, fájó panaszszal, sújtó haraggal, hogy megszégyenítsen és javítson. Ha ezek mellett olyan költők is vannak, kik a társas életnek nem tiszta örömeit, hanem szilaj kicsapongásait s orgiáit dicsőítik, s az érdemet elismerés helyett kigúnyolják, sárba rántják, kik a társadalom hibáit és vétkeit ostorozás helyett kendőzik, vagy éppen erényekül magasztalják, ez csak azt mutatja, hogy nincs jelenség sem a természetben, sem az emberi életben, hol a korcsosulás ismeretlen; mért volna ebben a részben éppen a költői termésben kivétel?

Ha a társadalmi lírának az érzelmek szolgálnak anyagul, melyek a társadalmi jelenségekre vonatkoznak, belőlük fakadnak, az epika és dráma magukat e jelenségeket, törekvéseket, küzdelmeket tünteti fel leíró, elbeszélő, vagy drámai cselekvény alakjában. Végtelen sokféleség mutatkozik e téren úgy a művek színét és tárgyát, mint célját illetőleg. A társadalmi életből vett kaczagtató, derült, kedves, lélekemelő és rémesen megható jelenetek, események és cselekvények feltüntetésével minden fejlettebb irodalom termékei között nagy számmal találkozunk szintúgy, mint elszomorító, komor, leverő s megrendítő jeleneteket, eseményeket és cselekvényeket feltüntető ilyenmű művekkel.

Vannak költők, kik a körülöttük zszibongó életet nyugodt lélekkel, éles, tisztán látó szemmel tekintve, arra törekszenek, hogy az embert és életet, az eseményeket és indító okaikat elfogulatlan tárgyilagossággal, a maguk valóságában tüntessék fel, egy vonással sem áruulva el, milyen állást foglalnak el

velük szemben. Mások, kik ilyen tiszta tárgyilagossághoz föl-emelkedni nem tudnak vagy nem akarnak, a társadalmi élet festésébe saját lelkükből vett színeket vegyítenek s a feltüntetett jeleneteket s cselekményeket érezhető rokon- vagy ellenszenvvel kísérik. Természetes, hogy azután az ilyenek nem elégesznek meg mindig azzal, hogy a művekben festett dolgokkal szemben mintegy pártállást foglalnak el, hanem, mint azt a lírikusoknál is látjuk, gyakran a nekik tetszőnek való-sítására s a visszásnak és ellenszenvesnek megsemmisítésére vagy javítására is törekesznek a lelkesítés és eszményítés, a gúny és torzítás fegyvereivel.

Az ilyen művekben rendszerint nagyon sűrítve van a fény vagy az árnyék; szűk körbe vannak szorítva olyan tetszetős vagy kárhozatos jelenségek, melyek valóban előfordulnak, de tágabb körben, talán csak kivételesen, emellett az általánosításon kívül nagy szerepet visz bennök a túlzó eszményítés vagy torzítás. Azért általában véve nem adják a festett társadalmi jelenségek és viszonyok leghívebb képét s mint nem elsőrangú költői művek olyan helyet foglalnak el a költészetben, mint a képzőművészetben az iparművészet termékei, melyek a szépnek feltüntetésén kívül szintén más célnak is szolgálnak. Ezzel azonban éppen oly kevéssé akarom az ilyen művek értékét alászállítani, amint hiba volna az iparművészet-ről kicsinylőleg vélekedni s nyilatkozni. Ha a tendentia vagy megfajtott probléma bennök igazi költői színben és alakban jelenik meg, a költészet jelentékeny és becses termékei közé számíthatók, ha erkölcsi céljukat nem érik is el.

Másképp áll a dolog az olyan epikai és drámai művek-nél, melyek éppen olyan kóros fajtái a társadalmi epikának és drámának, mint a fentebb említett frivol líra, melyek társadalmi hibákat s bűnöket tetszetős cselekvényben hamis mázzal bearanyoznak vagy tiszteletreméltó intézményeket s szokásokat, hitet, erényt, erkölcsiséget gúny tárgyává tesznek vagy sárral dobálnak. Az ilyen művek kivétel nélkül nemcsak elismerést nem érdemelnek, hanem még kíméletet sem, mert nagy részük silány vásári munka, amelyek pedig csillogó írói erővel s tehetséggel ékeskednek, még veszedelmesebbek.

Már az eddig mondottakból látható, mily tágkörű, változatoságban gazdag a társadalmi költészet lírában, epikában,

drámában egyaránt. Teljes fogalmat azonban csak úgy alkotunk magunknak erről a gazdagságról, ha tekintetbe vesszük a társadalmi élet számtalan köreit s alakulatait, melyek kivétel nélkül bő anyagot szolgáltatnak a feltüntetett összes árnyalatoknak a költészet minden nemében.

A társadalomnak a természethez legközelebb álló, kezdetleges formája az, melyben a szűkkörű, laza egyesülés szintűgy, mint az egyesültek közt időnként támadó súrlódások s egyenlenségek egyedül az egyéni és faji élet föntartásának ösztönén alapul. Az ilyen társadalomban a békés tevékenység a vadászatra, halászatra és pásztori munkásságra szorítkozik, mely foglalkozásokhoz a szükséges eszközöket eredetileg szintén maguk az illető foglalkozást űzők készítik. Az ilyen kezdetleges állapotok is már elég bő anyagot nyújtanak a költészetnek, fejlettebbnek s fejletlenebbnek egyaránt. Nincsenek-e a vadász-, halász- és pásztoréletet folytató népeknek szintűgy, mint a fejlettebb társadalomban élő hasonló foglalkozásúaknak élet- és keresetmódjuk örömeit, terheit s veszélyeit zengő énekeik, nincsenek-e regék, mesék, balladák s románczaik, melyek eseményei kezdetleges társadalmi életökből vett szálakkal vannak átszöve? S nemcsak a népköltészet merít anyagot a természethez közel álló, egyszerű társadalmi viszonyokból, a műköltészet is szívesen fordul hozzájuk főleg olyan korban, midőn a társadalom romlottsága közt költő s olvasó egyaránt óhajt olyan állapotok szemlélésébe elmerülni, melyek a körülöttük levőkkel ellentétben vannak s csak annál tetszetősebbeknek tűnnek föl, mert a távolból csak fényoldalaik világítanak feléjük. Egy külön költői faj is keletkezett, az idill, melynek egyedüli tárgya a kezdetleges társadalmi formák közt élő nép élete. Az idill eredetileg pásztorének volt, s csak később terjesztették ki a földmives nép s általában mindazok életére, kik a természethez közelebb állanak, mint a civilizatio mesterkéltségek közt élők.

Az őstermelők foglalkozásai közt kétségen kívül a földmívelés az, mely úgy magánysan, mint többek társaságában végezve, a költészet leggazdagabb forrásául szolgálhat. Szántás, vetés, aratás, szüretelés, tengerifosztás és morzsolás, kenderáztatás stb. mennyi hűrt pendíthetnek meg lírailag hangolt keblekben! Az élénk, változatos jelenetek munka és mulatozás

közt mennyi tárgyat nyújtanak a költőnek színes, hangulatos leírásokra. A különféle súrlódások, rokon- és ellenszenv, hasonló és ellentétes érdekeken alapuló küzdelmek, melyekben a népelet nem kevésbé gazdag, mint bármily más osztályé., mily sok hálás anyagot szolgáltatnak mindennemű elbeszélő költeményeknek! Még a drámai költészet sem mellőzi a földművelő nép életében kínálkozó anyagot, az őstermeléssel foglalkozó nép közül egyedül a földművelő nép az, mely a drámában is jelentékenyebb szerepet visz. Míg a többi őstermelő, főleg pásztornépnek életéből a pásztorjátékok s a vallási alapon nyugvó misztériumok csak nagyon gyarló drámai alakban tüntetnek fel egyes vonásokat, addig a földművesnépet számos műköltő is teljes mértékben szóhoz juttatta olyan színművekben, melyek részben bármily másnemű drámával bátran versenyezhetnek.

Még gazdagabb, úgyszólván kiaknázhatatlan bányák nyílnak meg a költészet számára a fejlettebb társadalmakban. A foglalkozásra, vagyoni állapotra, rangra, állásra nézve különböző számtalan osztály- és érdekkör között nincsen egy. sem, melyben a költészetnek kisebb-nagyobb tökéletességre kifejtendő csirái teljesen hiányoznának. Remény és aggodalom, kedvtelések és gondok, minden állásban és osztályban kísérik az embert; siker, mely örömmel tölti el a lelket, csalódás, bukás, mely elkeseredést szül, sőt gyakran kétségbeesésbe ragadja az embert, mindenütt s mindenkiiben feltalálható. Hol nincs versengés, barátságos együttműködés, gyűlölködő ellenségeskedés munkaadók és munkások, felsőbbség és alattvalók, vagyonosok és vagyontalanok, egy pályán haladók és különféle foglalkozásúak között? S a jellemző sajátságok szerint, melyek által a különféle foglalkozásúak és állásúak egymástól különböznek, különbözők lesznek a különféle állásúak s foglalkozásúak életét feltűntető költői művek is, ha tárgyra nézve semmi újat nem foglalnak is magukban, mely beláthatatlan sokféleség még növekszik az által, hogy sok költő nem elégszik meg a jelennek festésével, a letűnt múltnak képeit is felidézni törekszik műveiben.

A fejlettebb társadalomnak számtalan foglalkozási ágai közt van sok olyan, melynek már magában sok költői, a képzeleti s érzelmi világot élénken foglalkoztató sajátságai

vannak. Ilyenek, hogy csak néhányat említsek, a bányászat és az iparágak közül a molnárság, kovács- és asztalosmesterség.

A bányász, valahányszor lebocsátkozik a föld sötét mélyébe, kénytelen számot vetni életével. Övéi fenn aggódva várják s hálás örömmel fogadják, ha este épen visszatér. Lenn a messzeterjedő, csak itt-ott gyéren megvilágított aknákban minden zugból veszély leskelődik feléje. Ha robbanás dőreje reszketteti meg a szűk falak közé szorult levegőt, úgy érzi, mintha ég és föld összeomlanék fölötte, ha csónakon átevez egy földalatti tavacskán, Charon hajójában képzelheti magát az alvilág rémei között. S ha a veszedelem valóban bekövetkezik, ha tűz és víz éreztetik rettentő hatalmukat a bennszorult szerencsétlenekkel, minő szenvedéseknek vannak kitéve az áldozatok mily szívrendítő fájdalom szakad az áldozatok özvegyeire s árváira. Azonban nemcsak a borzalmak s szenvedések költészetét találjuk a bányamunkások életében s környezetében, vannak olyan bányák is, melyek nem borzarzó rémek tanyái, hanem ragyogó pompájukban inkább tündérek palotáinak látszanak. Ilyenek a sóbányák, melyekben a kivilágított tág termék elbűvölő látványt nyújtanak a szemlélőnek s a képzeletet a mesék csodás világába ragadják. Igaz ugyan, hogy e tündéri látvány költészetét az izzasztó munkával elfoglalt szegény bányamunkás csak oly kevésbé tudja élvezni, amily kevés vigaszt talál a bányászélet küzdelmei közt a bennük rejlő zordon, megható költészetben; annál élénkebben érezheti azonban az, aki csak szemlélője ez örömben szegény s fáradoalmak és fájdalomban gazdag életnek, nem is csoda hát, hogy elég szép számmal vannak költői munkák, melyek tárgya a bányászéletből van véve.

Egészen másnemű csendes, idilli költészet rejlik a molnárok életében. Akár siető patak partján áll a malom alul a zúgóban sűrített vagy felülről aláomló ártól hajtott kerékkel, akár lassan hömpölygő folyón horgonyoz, mint a hajó, mindenütt a tündéri hangokon beszélő természet veszi körül igéző bubájával. Ott hegy-völgy, erdők zöldjei, rétek virágai, patakcsörgés, bogárzümögés s madárdal, itt »lágyan zsongó habok«, melyek »ezer kis csillagot rezgetnek«, ki-kivillanó ezüstje a felvetődő halak pikkelyeinek, a békák s vízimadarak zürzavaros nótái, — s a malom folytonos egyhangú kelepetése itt is, ott is.

S andalító hatásukat nem gyengíti szakadatlan nehéz munka, legnagyobb részét maga a malom végzi, marad elég idő a szemlélődésre s álmodozásra. Majd megélenkül a magányosság tanyája. Hozzák az örömi valót egyenkint vagy többben együtt, férfiak, nők, öregek, fiatalok vegyesen. Mennyi alkalom a tréfára, enyelgésre, ingerkedésre s összetűzésre, főleg ha a molnár fiatal, nyalka legény, ki után a fehérszép bomlik, vagy csinos leánya van – esetleg szép hozományal – mire sok legénynek fáj a foga!

Vígan füttyörészve gyalulgatja deszkáit az asztalos, nem is gondolva arra, hogy mi fog belőlük készülni. Pedig érdekes és fontos szerepe van mindannak, ami az asztalosműhelyéből kikerül. Az egész életen át hú kísérelője s örömeinek és fájdalomainak néma tanúja mind. A bölcső, mely mint csecsemőt fogadja ölébe s csendes álmokba ringatja, az asztal, mely naponként étellel-itallal kínálja, az ágy, hol napi fáradalmai után új erőre serkentő nyugalmat talál, a szekrény, mely szerzeményeit gondosan megőrzi kebelében s a koporsó, melyben könnyek közt helyezik szerettei, mikor végső búcsút vesznek tőle.

Mozgalmas, zajos élet folyik a kovács műhelyben. A tűzhelyen fúvó alatt izzik a parázs, pirul, puhul a vas s már kinn fekszik az üllőn, ritmusos csengéssel tánczolnak rajta a pörölyök, százfelé röpülnek a sziporkák, mint megannyi hulló csillag. Este felé jönnek lovakkal, kezdődik a patkolás, sustorog a tüzes vas alatt a lovak körme fojtó bűzt terjesztve maga körül. Egy-egy szekér is előrobog vagy hintó javítani valóval keréken, lovon. Ha úrnő vagy gyermek ül a hintóban, bámuló szemmel nézi a sziporkázó munkát, míg a kocsis inkább a ház ablaka felé kacsint, honnan kíváncsi leányfej bukkan elő.

Ahol gyárilag végzik a különféle iparosmunkákat, ott költőiségükből sokat veszítenek, de azért a gyári munkások élete sincs költői anyag híjával, főleg a gyakran előforduló strike mozgalmakban. Van is elég elbeszélő és drámai mű, melyekben ezek a mozgalmak élénk színekkel vannak feltüntetve. Abban az időben, mikor még fennállott a czéhrendszer, sok változatosságot s érdekességet hozott az iparosok életébe az a szokás, mely szerint minden legénynek, mielőtt mes-

terré lehetett, vándorútra kellett mennie mesterségére vonatkozó tapasztalatok szerzése végett. E szokásból sok vándorodal keletkezett különféle népek költészetében s a vándorélet viszontagságai s kalandjai sok író t ösztönzött költői feldolgozásukra.

S mit mondjunk a fejlettebb társadalmak többi munka- és érdekköreiről? Bizonyára nehezebb közöttük olyant találni, mely a költészetre nézve teljesen értéktelen, mint olyanokat, melyek kisebb-nagyobb mértékben értékes költői anyagot foglalnak magukban.

A kereskedelemben a kereskedelmi cikkek beszerzése s értékesítése végett messze országokon és tengeren át folytatott utazások szolgáltatnak legtöbb anyagot a költészetnek. Egyrészt a veszedelmek, melyekkel tengeri viharok, éghajlati káros hatások s idegen népek ellenséges indulata az utazókat fenyegeti, másrészt a számtalan, változatosnál változatosabb tapasztalatok a természetben és emberi életben, melyek különféle hatásokkal gazdagítják lelköket, egytől-egyig megannyi fonál, melyekből gazdag színekben pompázó szövetek készülhetnek. Az egy helyen veszteglő, örökké számoló, üzérkedő s levelező kereskedelem sokkal kevésbé izgatja a költői képzeletet s mégis ezt sem mellőzik a költők teljesen, amiről – hogy csak egy példára hivatkozzam, – a német regényirodalomban FREITAG: »Soll und Haben«-ja tanúskodik.

A tudósok közül főleg azok élete kelthet élénkebb költői érdeket, kiknek kutatásai kalandokkal s viszontagságokkal összekötött utazásokkal járnak; mások csak annyiban érdekelhetnek, amennyiben örömet keltő sikereket, fájdalmakat okozó csalódásokat s ellenfelekkel való küzdelmeket épp úgy találunk ott is, mint bármily más pályán. Hasonló tekintetben költői érdekű a művészek élete is, hol az érvényesülésért való küzdelem különösen élénk s a versengés, irigykedés, intrika napirenden vannak. Költői zománczot kölcsönöz neki azon kívül még a könnyelmű, gondtalan, pajtáskodó, rendesen szükség s kivételesen bőség közt folyó életmód, melyet általában bohém életnek szokás nevezni. Hol gazdag művészeti élet fejlődött ki, ott nem is ritkák az olyan művek, melyek tárgya egészben vagy részben a reménykedésben s csüggedésben, örömben és fájdalomban, odaadó baráti érzületben

s agyarkódó gyűlölködésben egyaránt bővelkedő művészi életből van véve.

A pajtáskodó, bajtársi szellem, mely gyakran a legbensőbb barátsággá nemesül egyeseknél, különösen élénk s költői feldolgozásra kínálkozó a katonák és diákok közt is. Forrásai a tartós együttélés, hasonló fáradalmak és örömek, melyek mindakét pályán elég bőven találhatók. Ez életmód hatásáról a lélekre mindenek előtt a katona- és diákdalok tanúskodnak, melyeket nép- és műköltészetben egyaránt bőven találunk, utóbbiakat főleg Németországban, hol a számos egyetemen a százados hagyományokon alapuló sajátos diákélet nagyon ki van fejlődve. De költői leírásokra s elbeszélésekre is sokat nyújt mind a katonai, mind a diákélet, előbbi különösen mozgalmas, háborús időben tele fáradalmakkal, nélkülözésekkel, győzelmi reményekkel, hősiességgel s dicsőséggel a harcok s szívszorogató aggodalommal könnyhullatással s édes és fájdalmas izgalmakkal az otthon maradtak részéről.

így haladhatnánk tovább mindazokon a pályákon, osztályokon s körökön át, melyek létele a társadalmi életben gyökerezik s nem találnak egyet sem, mely a költészetre nézve teljesen értéktelen volna. Ez azonban alig történhetnék czéltalan ismétlések nélkül, azért végül még csak két legáltalánosabb társadalmi alakulatról, az egyházzól és államról, illetőleg a költészetet gazdagító hatásukról fogok megemlékezni, mely hatás e két társadalmi alakulatnak minden többire kiterjedő hatásánál fogva semmi esetre sem lehet jelentéktelen.

Mily végtelen sokat köszönhet az egyházi életnek a művészet általában, az rég elismert dolog. Nélküle az egyéni vallásos érzés csak gyengén nyerhetne művészi kifejezést, míg a hitbeli közösség megállapított formák között, a közös cultus, a hívek kölcsönhatása egymásra termékenyítőleg hat a lelkekre s egyre tökéletesebb művészi alkotásokra szolgál ösztönzésül. A remek görög istenszobrokat nem a hitéleten alapuló gazdag mitológiának köszönhetjük-e s a hires keresztény vallásos festményeket, a Madonnaképpel élükön, nem a keresztény egyházi életnek? S ami áll a művészetről általában, azt mondhatjuk különösen a költészetről is, talán még nagyobb jogosultsággal. Hisz vallás és költészet iker-

testvérek, mindegyik az érzelmen és képzeleten alapszik s a mítosok és legendák éppen úgy tekinthetők a költészet, mint a hitélet termékeinek. A költészet legtökéletesebb neme, a dráma, mint a görögöknél úgy a keresztény népeknél is vallásos szertartásokból fejlődött. S hogy keletkezett volna a közös hit tárgyaira, vallási tiszteletben részesülő személyekre s az egyház történetére vonatkozó tömérdek ének egyházi élet nélkül? Hogy az egyházak jelene és múltja, külső s belső küzdelmeik, szintúgy szolgáltatnak költői anyagot, csak úgy, mint minden a történelemben általában, azt említeni is felesleges.

Még gazdagabb költői anyagban az egyházi életnél az állami. A közösség, melyben egy állam, egy nemzet szülőttei élnek, a közös történet és hagyományok számtalan érzés forrásai az együtt élők lelkében, melyek ha költői kifejezést nyernek, általában a hazafias líra fogalma alá foglalhatók. A szülőföld, haza, nemzet szeretete, a lelkesülés a nemzet erényei, sikerei s nagyjai iránt, az aggodalom, ha a hazát veszély fenyegeti, a fájdalom, ha csapás, a szegény, ha tespedés, romlás üti fel fejét a nemzetben, a hazától távozó vagy elszakadottak bánata, a vágy a haza, a szülőföld után és még számtalan érzelm, melyeket a hazafias líra kifejez, mind az állami s társadalmi közösségből erednek.

S mennyit nem nyújt még az állami élet az epikai és drámai költészetnek! A történelmen kívül, mely főleg az állami életben előforduló mozgalmakról szól, a jelenkori mozgalmak, osztály- és fajharcok is régóta kedves tárgyai az epikai és drámai költészetnek egyaránt. Még az állami és társadalmi élet legnagyobb belső ellenségeit, a bűnügyek gyászos alakjait sem tartják sokan méltatlanoknak arra, hogy irántuk költői érdekeket ne keltsenek az izgató, érzékfeszítő cselekvények olvasását kedvelőkben. A bűnügyi s detektív regények különösen napjainkban nagyon elvannak terjedve. A költészet ugyan nem nagy hasznát látja bennök, de ez mitsem árt sem termelésüknek, sem fogyasztásuknak.

A mondottakból, úgy hiszem, eléggé kitűnik, az emberek társas együttélésének mily óriás termékenyítő hatása van a költészetre. Nem csoda, hogy e szolgálatért a társadalom egyes körei ellenszolgálatra kényszerítik a költészetet. Ez áll

főleg az iparosokról és kereskedőkről, kik árúik kínálgatására újabb időben gyakran használnak költői formát. Hasonlók az ilyen reklámversekhez a kortesénekek, melyekben a magasztalás és ajánlgatás tárgyai a képviselőjelöltek.

Az ilyen ellenszolgálatoknál azonban sokkal nagyobb és biztosabb hasznára van a társadalomnak a költészet a maga valódi jelentőségében, nem mint eszköze másnemű érdekeknek.

A költészet termékeinek élvezésére ugyan mindenki magában is alkalmas, de azért gyakran többeket is egy körbe von a költészet s hathatósan előmozdítja a társadalom tagjainak érintkezéséből származó előnyöket. A régi görögök versenyekben nagy szerepet játszottak a költői művek s bizonyára nem kevésbé vonzották az összesereglett tömegeket a versenyek másnemű tárgyainál. S mily nagyban előmozdították e versenyek a különféle országokból egybegyűlt görögökben a nemzeti közösség érzetét, arról a történelem hathatós tanúságot szolgáltat.

Ilyen versenyekben mai nap nincs ugyan már részünk, a szellemi versenyek csak a tömegeket kizáró pályázatokban jelentkeznek, a nyilvánosságot a testedző sportoknak engedve át; de nem tartanak-e jelenleg kisebb-nagyobb tekintélyű s jelentőségű szépirodalmi társaságok közel-távol felolvasó üléseket, melyeken a hallgató közönségnek bő alkalma nyílik a társas érintkezésre, s gyakran olyanok is találkoznak, kiket különben talán soha sem hozott volna össze a véletlen!

A költői termékek közül főleg a színműveknél vehető észre a társas érintkezést előmozdító hatás. Az olyan színművek, melyek nem úgynevezett könyvdramák, hanem előadásra vannak szánva s elő is adatnak, még ha csak egy ember hallgatja s nézi is az előadást, mint azt a szerencsétlen Lajos bajor királyról mondják, mint közreműködőket akkor is szorosabb viszonyba hoznak többeket egymással, mi által Thalia papjaiban egy egész társadalmi osztály teremtőivé lettek. Mennyivel több érintkezést létesítenek a társadalom tagjai közt az által, hogy százfelől összegyűjtik a régi közönséget s az egyesekben rokon- vagy ellentétes érzelmeket keltenek! A színműveknek e hatását a társadalmi életre nemcsak a nyilvános színházakban vehetni észre, tapasztalható az kisebb körökben is a családias jellegű műkedvelői

előadásoknál, melyek játszókat s nézőket egy körben egyesítenek. Hasonlót mondhatni az olvasóórákról, melyek egy időben nagy divatban voltak, s itt-ott alkalmasint most is összegyűjtenek még családi körben rokonokat s ismerősöket. Itt a főszerepet rendszerint nem a színművek viszik, hanem elbeszélő s lírai költemények, s a felolvasásokat a társas együttlét másféle szórakozásai szokták követni.

Hogy a való költészetnek az anyagi érdekekhez kevés köze van, az rég elismert dolog s a költőről PETŐFI is mondja, hogy a sors haraggal egy anyaméhben született. Mégis tévedne, aki azt hinné, hogy ez a költőkről s költői nemekről kivétel nélkül áll. A szorosabb értelemben vett versköltők legnagyobb része, igaz, a legfejlettebb irodalommal dicsekvő népeknél is nyomorúan kénytelen tengetni életét, ha költői foglalkozása mellett másféle napszamos munkát nem végez, s verseskönyvek kiadásától az üzleti érdekeket mindenek fölé helyező kiadók valósággal irtóznak. De azért vannak kivételek. Még versköltők művei közt is vannak, melyek nem jelentéktelen tényezői kisebb-nagyobb társadalmi körök anyagi érdekeinek, bár rendszerint csak szerzőik halála után emelkednek is ilyen jelentőségre. S mennyivel fokozottabb mértékben áll ez a regényekről s novellákról, főleg pedig a színművekről!

Fejlettebb irodalmi viszonyok közt még kisebb nemzeteknél is vannak kisebb-nagyobb számmal olyan regény- és novelláírók, kiknek munkássága szép jövedelmet biztosít számukra s még inkább a kiadóknak és könyvkereskedőknek. Kétségtelen tehát, hogy nagyobb kiterjedésű olvasóközönségnek örvendő irodalmakban népszerű írók regényei s novellái még nagyobb összegeket hoznak forgalomba a társadalom különféle köreiben. S mit mondjunk a színművekről, melyeket a divat felkap s még talán fordításokban is elterjeszt a föld összes műveltebb népei közt! Valóságos kincsesbányát bírnak ezekben szerzők és színigazgatók egyaránt, nemkülönben egyes színészek is, kik, mint vonzó erők, közreműködéseket busásan megfizettetik. S mennyi keresetet biztosít a színiköltészet a színházak tervelőinek, építőinek, s az előadáshoz szükséges kellékeket készítő gépeszeknek, díszítőknak, divatárusoknak, szabóknak, fodrászoknak! Amihez járul még, hogy a színművek

töbnyire könyvalakban is megjelennek, s ez által, csak úgy, mint a többi költői művek nyomdászokat, könyvkötőket s nem ritkán illusztrálókat is foglalkoztatnak.

Amint alig van a társadalmi életben bármilyen ünnepies alkalom, melyen a virágdísz teljesen hiányoznék, úgy szerepel a lélek virágait termő költészet is díszül majdnem minden alkalommal, mely ünnepi körbe gyűjt össze kisebb-nagyobb tömegeket. Az iskolai ünnepek, hazafiasak s másneműek egyaránt, alig gondolhatók megfelelő költemények szavalása nélkül, nagyobb körre terjedő emlék- vagy gyászünnepek programjában is helyet talál legalább is egy alkalmi költemény, s ki látott még szoborleplezést, melynek díszét ünnepi óda nem emelte volna?

Abban a szerencsében, hogy ünnepi díszül szolgáljanak, főleg olyan költemények részesülnek, melyeket dallammal látott el valamely zeneszerző, amint általában a dallam nagy mértékben előmozdítja valamely költemény elterjedését s népszerűségét. Nem hallani-e gyakran úton-útfélen a divattól felkapott dalokat, főleg olyanokat, melyek szindarabokból kerültek a nagy közönség szájára? Ilyen dalok nem ritkán sajátos jellemet kölcsönöznek a helynek, ahol hangzanak. Így 25-30 évvel ezelőtt, mikor a népszínműveket még nem nyomták el a divatos operettek, a suhanczok ajkán szerteszét megzendülő dal valamely népszínműből nagyban emelte az akkor még nagyrészt németnyelvű főváros magyaros jellemét. S mily nagy jelentőségűek az olyan dalok, melyek karénekeknek szolgálnak szövegül!

Keletkezettek volna-e ezek nélkül általában karénekek, s ezek nélkül dalegyesületek? Pedig ki tagadhatja, hogy ezek a mindinkább terjedő egyesületek gyűléseikkel, ünnepeikkel s versenyeikkel a társadalom különféle rétegeire nem csekély befolyásúak?

A költészet hatása azonban nemcsak a társasélet fejlesztésére s az anyagi érdekek előmozdítására terjed ki, kétségkívül nagy befolyása van a költészetnek a társadalom szokásaira, erkölcsseire is s a társadalmi téren előálló kisebb-nagyobb változások okául szolgálhat. Hogy a múlt századnak különösen elején az *Etelka* név nagyon el volt terjedve a magyar lányok közt, az nagyrészt Dugonics András *Etelka* című nép-

szerű regényének tulajdonítható s az Árpád, Zoltán, Elemér, Tihamér, Lehel s hasonló nevek egyre sűrűbb felbukkanása az ifjabb nemzedékben éppen úgy tanúskodik a KISFALUDY KÁROLY és VÖRÖSMARTY óta mindinkább fellendülő nemzeti költészet hatásáról, mint a nemzeti szellemnek növekvő érvényesülése a politikában.

Minő és mennyi része van a költészetnek a társadalom jelentékenyebb változásaiban s mozgalmaiban, arról magunknak határozott képet alkotni teljesen lehetetlen. Hogy ismerhetnők úgy mind azoknak életét, kik mint államférfiak, tudósok, tanítók, hódítók a társadalmi s állami életben nevezetesebb változásokat idéztek elő, hogy megtudnók ítélni, volt-e rajok hatással a költészet s ha volt,, milyen mértékben és irányban érvényesült ez messze kiható tevékenységökben? Hogy lehetne csak sejtenünk is, miket mivel a költészet buzdító, lelkesítő, vigasztaló, nemesítő hatása a sok millió zajtalanul munkálkodónak lelkében, kik a társadalmi viszonyok számtalan szálait fonják, szövik, bogozzák vagy oldják? A költészetnek mindig voltak és vannak lelkes kedvelői s ha ez nem maradhat befolyás nélkül az illetők lelki életére, lehetetlen, hogy e befolyás a társadalomban kifejtett munkásságukra is ki ne hasson.

Vannak esetek arra is, hogy szemmel láthatóvá lesz, mint ragad át a költészet hatása egyesekről tömegekre, hogy támaszt belőle egy-egy felvillanó szikra néha egész lángtengert. PLUTARCHUS írja, hogy a syrakusabeliek, midőn (413 Kr. e.) az athenei sereget megverték és sok foglyot ejtettek, mindazokat a foglyokat, kik EURIPIDES drámáiból részleteket tudtak elmondani, szabadon bocsátották. Hogy a Marseillaise lelkesítő dala hogy szította a francia forradalom tüzét, eléggé ismeretes s ki kételkedik abban, hogy a márczius 15-iki események előidézésében a »Talpra magyar«-nak is jelentékeny része volt?

Üdvös-e minden tekintetben a költészet hatása a társadalmi életre, arra nem felelhetünk feltétlen »igen«-nel. Oly művekről, melyek a legtisztább költészet nemes termékei, lehetetlen el nem ismernünk, hogy fogékony lelkek érzelmi s értelmi világára csak nemesítő s erősítő hatásúak lehetnek. Hogy e meggyőződés a legrégebb időktől fogva korunkig fen-

tartotta magát, az abból látható, hogy az iskolai nevelés tárgyai közt még mindig nagy helyet foglalnak el a költői művek. Hol nem érnek el olvasásukkal óhajtott eredményt, ott a hiba bizonyára másban rejlik, mint az illető művekben. BYRON »Childe Harold«-jában Horatiusról megemlékezvén, mélyen fájlalja, hogy Horatius verseiben, bár értékeket méltányolni tudja, nem találhat zavartalan élvezetet, mert az iskolában alaposan megutáltatták vele a költőt s műveit. S mily számtalan az akadály, mely a költészet hatását a sokféleképp különböző lelkekben ellensúlyozza vagy teljesen megsemmisíti. Amit a természet megtagad vagy átkul olt a lélekbe, amit a nevelés elhanyagolt vagy elrontott, azt a költészet nem pótolhatja, áldássá nem változtathatja. Ez áll főleg az ember erkölcsi jellemére. Ahol a költészet nemes érzelmek s erkölcsi erő csiráira akad, ott fejlődésüket hathatósan elő is mozdítja, de ahol mindezek hiányát vagy éppen ellenkezőjét találja ott nemesítő hatását épp oly kevésbé éreztetheti, mint nem fákaszt-hat áldásos termést a legéltetőbb napsugár sem sivatag homokban, kopár szirten vagy gatzól ellepett talajban. Innen van, hogy azok közt, kik hivatásuk vagy kedvtelésük folytán a költészetrel szorosabb viszonyban állanak, mint aesthetikusok, színészek s magok a költők, nem ritkán találni olyanokat is, kik erkölcsi tekintetben épp nem szolgálhatnak mintaképül.

Az erkölcsi hatás különben nem is főczélja a költészetnek; elég, ha nemesen fölemelő s vigasztaló lelki élvezetet nyújt. Olyan művek, melyekben az erkölcsi hatásra törekvő didaktikai irány nagyon is szembetűnő, költői szempontból rendszerint kétes értékűek s erkölcsi hatásuk sem kevésbé kétes, mint aesthetikai. Ez áll a nagyobb költői becszel bíró irányművekről s nemes czélzatú satyrákról is. Akiket az inkább vagy kevésbé sújtó gúny illet; vagy nem vonatkoztatják magokra, vagy daczosan ellene szegülnek. Üdvös hatásuk legfőlebb olyanoknál érezhető, kiknek alapjában nemesebb természetű legkevésbé szorult tisztító hatásra.

S mit mondjunk a költészet fattyúhajtásairól s mérges virágairól, az élet szennyét felkavaró, aljas ösztönöknek hódoló művekről, melyekről fentebb már volt szó. Ki várhatna ezektől üdvös erkölcsi hatást? Bár egyáltalában ne volna semmi hatásuk, vagy ne akadna olvasóközönség mely bennük

örömét leli! Csakhogy ez hiu kívánság. Mindig vannak ilyen méregterjesztő műveknek kedvelői s káros hatásuk az erkölcsiségre – sajnos – nagyobb, mint a tiszta, nemes irányú költészet üdvös hatása.

Igaz ugyan, hogy akik ilyen művekben élvezetet találnak, s a nemesebb irányú költészet iránt érzéketlenek, azokban erkölcsi s esztétikai érzés tekintetében nincs mit rontani s az sem tagadható, hogy a természettől nemes hajlamokkal s erkölcsi erővel megáldott lelkek undorral fordulnak el a megmértelyezett költészettől s ha tudomást is vesznek róla, beszennyező hatásuktól biztosan megvannak óva. De gyengébb jelleműekre, főleg a még fejletlen ifjúságra határozottan káros hatásúak lehetnek a nemtelen gondolkodásmódot terjesztő, érzékgyönyörködtető és kalandos vágyakat keltő művek, olyan hajlamokat fejlesztvén ki bennök, melyek célszerű korlátozása által talán elkerülhették volna az erkölcstelenség örvényét. S hof a hatásvadászó, romlott ízlésnek s erkölcsnek hódoló költészet nem hat le a lelkek mélyéig, káros hatását legalább abban érezteti, hogy műveltebb körökben is megrontja az ízlést, s ledér, szemérmetlen viselkedést honosít meg bennök. Ez áll főképp a nagy nézőközönségnek örvendő divatos színművekről, melyeknek ragadós léhasága alacsonyabb és magasabb körökben egyaránt érezteti hatását. Azonban nagy dőreség s igazságtalanság volna e bajokat a költészetnek általában róni fel vétkül. Hisz elfajulásának okai nem magában rejlenek.' S nem fajulhat-e el a legnemesebb is, mint vallás, tudomány, művészet művelőinek tehetetlensége vagy rosszakarata folytán?

A ferde irányú erkölcs- és ízlésrontó költészet káros hatásának okai magában a társadalomban rejlenek. Nem maga szolgáltatja-e rejtett és nyilvánvaló nyavalyáival az anyagot, melyből a költészetet megszenteltelenítő művek készülnek? nem ő szüli s neveli-e az ilyen művek élelmes szerzőit, a bennök gyönyörködők ezreit s millióit s a pénzsóvár üzérkedőket, kik terjesztésüket a reklám minden kigondolható nemével és módiával előmozdítják?

Mily szánalomra méltó sorsa van e mellett a tiszta, nemes irányú költészetnek! A leghivatottabb tehetségek közül nem egy pártol el tőle s a népszerűséggel s nyereséggel kecseg-

tető romlott iránynak áll szolgálatába, akik pedig hívei maradnak, évekig várhatnak kiadóra vagy tűzre vethetik műveiket, s ha egy-egy művek áldozatok árán mégis napvilágot lát, csakhamar elmerül, alig tűnve fel a divatos költészet árában. Az erkölcs- és ízlésrontó költészet e szerint nemcsak gátul szolgál a nemes irányú költészet terjedésének s hatásának elhatalmasodása által még vissza is szorítja s erejét csökkenti. Ez által a beteg társadalomnak minél inkább szüksége volna gyógyító orvosszerre, annál inkább megfosztja attól, ami, ha teljesen nem gyógyítaná is meg nyavalyáit legalább enyhíthetné!

Hogy a társadalom ezt tűri, sőt elő is mozdítja, ez egyik legnagyobb bűne maga ellen.

A magyar községi hitelügy jelene és jövője.

Írta: LAKY DEZSŐ.

Magyarország népességének 80.1%-a községi lakos; a részesülés aránya ugyan egyre jobban csökken, de még mindig túlnyomó a többség, melyet örökölt hivatása, foglalkozásának szeretete vagy a kényszerítő szükség a faluhoz köt. A község a közigazgatás egysége és a vármegyei élet mozgatója, különösen a hazai viszonyok mellett pedig a községi szervezet egészsége az államtest fejlődését is jelenti. Érdekesebb azonban megfigyelni, hogy községeinkben, hol a közügyekben való részvételre sokkal nagyobb tér nyílik s az önkormányzat ügyes-bajos dolgait a polgárok összessége inkább tarthatja szemmel, mint az állami életben, a község haladása ellen gyakran milyen ellenszenv nyilatkozik meg. Mintha még mindig élne sok községünkben az 1848. előtti idők jobbagyszelleme s a földesúri hatóságtól való függés akadályozná a természetes fejlődés útját, egyes vidékeken nem tud kivésni a községi bölcsékből a maradiság vágya s halomra dönti a törekvő elemek minden fáradozását.

A községi élet problémáinak megfejtésénél általában nagyot késett a magyar közigazgatás vonata s még városi politikánk is csak a legújabb időkben kezd abból a sűrű ködből kibontakozni, melybe az elmúlt évtizedek mulasztása burkolta. A városok ébredését is azonban nem valami céltudatos, felülről egyengetett, komoly actio idézte elő, hanem a magyar városok a maguk gyenge erejére támaszkodva voltak kénytelenek s kénytelenek ma is küzdelmes harczukat megvívni a mindent elborító közöny s a minden szép tervet megőrlő pénztelenség ellen. Ha azonban a városok lakossága végre

már tudatára is ébredt annak, hogy a lakosság testi és szellemi életigényeinek lehető tökéletes kielégítése nem történhetik áldozatok nélkül s bárha lassan, a városok falai között megkezdődött a fokozott culturmunka, községeink, – közel 13.000 közigazgatási alapegység, – még mindig a magyar közélet hamupipókéi s a községháza hivatalos helyiségeibe csak szórványosan szivárog be a rövidlátó, napról-napra való élés helyett az okos gazdálkodás s a község tulajdonképpeni feladataival tisztába jött intézés szelleme.

A magyar községi élet szervezetével legutóbb 1886-ban foglalkozott a törvényhozás, azóta parlagon hevert ez a kérdés, mintha azok az elvek, melyeket az u. n. községi törvény megállapított, még mindig kifogástalanok s a belőlük folyó kötelezettségek ma is helytállóak lennének. A francia községekről mondják, hogy azokat az *administrationális tutela* öli meg, mely a községi igazgatás legkisebb zugába is behatol; a hatósági gyámkodás nálunk is megvan, ám a gyámkodás csak passiv s a törvény betűjéhez simul, de hol marad a község szükségleteiről és hiteligényeiről való activ gondoskodás, amit oly régóta élvez már a francia község? Községi törvényünk egyelőre nyugodtan közeledik a harminczéves jubileum felé s reformja egyre húzódik, pedig egy erélyes érvágás nélkül aligha várhatjuk, hogy azt a tespedést, mely községi életünket széltében-hosszában jellemzi, eleven vérkeringés, pezsgő élet váltsa fel. A községi reformnak is legkiemelkedőbb része a községi háztartás reformja, melynek főképp három oldalról kell megnyilatkozni. Rendezni kell a községi *bevételeket*, másodsorban kiterjeszteni a község *kötelező kiadásait* s különösen a nagyközségeknél a község facultativ (utczaberendezési, világítási, vágóhídi stb.) kiadásai közül minél többet a kötelezők közé utalni, harmadsorban pedig, mivel a községi bevételek szabályozása is csak arra nyújthat módot, hogy az évente felmerülő kiadásokat a község zökkenés nélkül teljesítse, a községi *hitel szervezésével* kell a községnek segítségére sietni, hogy a modernebb községi élet kiépítéséhez szükséges beruházási programot is megvalósíthassa. A magyar községekbe annyira benevelődött a kisszerűség s az ósdi traditiókhöz való ragaszkodás, hogy nem várhatunk arra, míg azok maguk próbálkoznak kivetkőzni a régi gúnyákból, de nem-

zeti szempontból is szinte beláthatatlan horderejű következményekkel járna, ha nemzetiségi vidékeken az állam figyelme elsősorban olyan községekre vagy vidékekre terjedne ki, melyek a magyar állameszmének képviselői.

A községi háztartás reformjának alkatrészei közül magam részéről a legfontosabbnak a hitel kérdésének megoldását tartom. Még a legrendezettebb háztartási viszonyok mellett is előfordulhat, hogy a község nem tudja az összes felmerült kiadásokat a szabályszerű bevételi források keretében kielégíteni. Ha a hiány csak időleges, a pótható emelése vagy valami különleges kivétel segíthet, – ami azután a szükséglet elmúltával maga is megszűnik, – ha azonban a hiány valami rend kívüli, valami olyan nagy, hogy azt sem a község közigazgatási, sem pedig az amúgy is mindig kisebb jelentőséggel bíró magángazdasági (földgazdászati) jövedelmeiből nem lehet fedezni, a községnek két útja áll nyitva a fedezetre: vagy a községi vagyon elidegenítése vagy pedig a hitel igénybevétele. A községi vagyon árubabocsátása azonban – és pedig akár az ingatlanok eladásra kínálása, – akár a községi tőkéknek a gyümölcshöz elhelyezésből való visszavonása vagy az értékpapírok piacra dobása – csak mint elszigetelt jelenség biztathat sikerrel. Ha valamennyi község egy időpontban akarna ilyen úton-módon pénzhez jutni, az áraknak olyan csökkenése következne be, mely tönkretenné a község számításait, válságba sodródna egy csomó vidéki pénztintézet s az érték-törsdét sem hagyná rázkódtatás nélkül a nagy papíreladás hulláma. Legnagyobb veszélye pedig a község ilyen pénzszerzésének hogy a község vagyona csökkentésével a maga bonitását is fenyegeti. A község hitelképességének egyik fő alkateleme vagyoni viszonyainak consolidáltsága s ha a község maga alól rántja ki ezt az alapot, a most felmerült szükségletet ugyan ki tudja elégíteni, de teljesen támasz nélkül áll a következőkkel szemben. A községi politikának tehát, mely még a napóleoni háborúk után legfőbb elvének tartotta a fizetési kötelezettségnek – a község anyagi erőinek rombadőlése árán is – azonnal eleget tenni, hovatovább az lett a vezető eszméje, hogy a községi vagyonhoz csak kivételképpen szabad nyúlni s a jelen szükségletnek leküzdésére – adósság vállalásával – a jövő nemzedékek teljesítőképességét is igénybe lehet venni.

A községi hitel a magyar közigazgatásnak mindmáig mostohagyermeké volt. Az 1886: XXII. t. ez. óta, mely a községi kölcsönügyletekről úgy intézkedik, hogy azok jóváhagyás végett a törvényhatósági közgyűlés elé terjesztendők, mindössze az 1897: XXXII. t.-cz. s legújabbban három városunknak kötvénykibocsátási joggal való felruházása jelentenek egy-egy fokot a községi hitelügy lépcsőjén. Sőt a 97-iki törvény sem gyakorolta igazán azt a hatást a községi kötelezvények hitelképességének emelése körül, amelyet tőle vártak, mert a törvény elkövette a szakirodalom által is élesen elítélt azt a hibát, hogy a községi kötvények minősítésénél nem adta meg azoknak a zálogleveleknek már régebben élvezett privilégiumát, mely szerint ezek a gyámoltak és gondnokoltak pénzeinek elhelyezésére is használhatók s így azokat egy fontos árnyalattal a záloglevelek mögé szorította. A városoknak önálló kötvénykibocsátási joggal való fölruházása is elkésett intézkedés; nagy vita folyik erről a külföldi metropolisokban, de úgy látszik, hogy ezt a fokot a fejlődés már hovatovább meghaladta s azok a nehézségek, melyek az egyenes kötvénykibocsátási jog gyakorlásától elválaszthatlanok, a német városok példája után a hazai városainkat is arra tömörítik, hogy a községi hitel kielégítésének valami *sui generis*, centralistikus formáját keressék.

A magyar városokat a szükség vezette rá erre a kívánalomra s a tapasztalat, hogy a kartellbe egyesült nagy bankok kiuzsorázási kísérleteivel szemben szinte védtelenül állanak. Amíg azonban a városok körében csakugyan sok szó esik a városi hitel új alapokra való fektetéséről, a községek körül egyelőre még mély csend uralkodik, melyet csak fokoz az a nagy depressio, mely a magyar pénzpiacot a közelmúltban megülte s melynek folytán a pénzvilág vezető intézetei is mereven elzárkóznak a községi hitelnyújtás elől s ha ritkán meg is nyílnak a bankok pénztárai, fundált adósság helyett nehéz kamatozású függő kölcsönök állanak csak a községek rendelkezésére, ideig-óráig háritva csupán el a bajt, hogy a kölcsön fölmondásával még a kamatok terhe is tetézzé a nehezen palástolható hiányt. A szorosan vett községi hitel, a nagy- és kisközségek hitele, is megérett tehát már arra, hogy komolyan foglalkozzunk vele, nem egyedül azért, mert a kér-

désnek eddig állandó mellőzésben volt része, hanem azért is, mert a jelen idők roppant hitelmegszorítása intő például szolgálhat arra, hogy hasonló szűkkeblűség akkor, mikor az egész ország községei ráléptek már az intenzívebb községi politika útjára, a községi szervezetre nézve végzetes lehet. A magyar községi hitel határai nagyon zártak, még túlsúlyban vannak a közvetlen hasznot nem hajtó befektetések, de hogy a községi hitelt akkor, mikor productiv beruházások költségei végett fordul a pénzpiacchoz, visszautasítás ne érje, már jóelőre kellene kautelákról gondoskodni.

A kérdés tanulmányozásához éppen most jó alkalom is kínálkozik. Csak nemrégiben jelent meg a statisztikai hivatalunk kiadásában a községek 1908. évi háztartására vonatkozó nagy munka, a községi háztartás igazgatásának évtizedek óta nehezen nélkülözött katasztere.¹⁾ Franciaországban és Angliában, hol már régtől fogva rendszeres statisztikai feljegyzések kísérik figyelemmel a községi háztartás munkáját s az adósságok terhe is azonnal a kormány tudomására jut, persze még könnyebb a községi hitelügy bajainak feltárása, nálunk azonban örülnünk kell, hogy végre egyáltalában módunkban van ezzel a kérdéssel hiteles adatok alapján foglalkozni.

Legpregnansabban jellemezhetjük a magyar községi hitelügy elmaradottságát és szervezetlenségét, ha rámutatunk arra, hogy az 1881-től 1909-ig terjedő három évtized leforgása alatt, mely az egész magyar közigazgatási életnek aranykorszaka volt, a községek adósságának álladéka 736.2%-kal nőtt meg. Ez a fejlődés, szemben a vagyontárgyak értékének 246.4%-os szaporodásával, roppant nagyinak látszik, de teljesen összezsugorodik, ha a községeknek az 1909. év végén még fennálló s mindössze 127 millió korona tartozására tekintünk. Egy-egy községünkre átlagosan tehát csak körülbelül 10.000 koronányi adósságteher nehezedik, mely adott viszonyok között ugyan szintén súlyos lehet, de a községeket sehogyan sem juttatja oly viszonyok közé, hogy a község culturfeladatai, egészségügyi berendezései stb. iránt is érzéket tanúsíthasson. Hiszen igaz, hogy a magyar községi élet csak

¹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat; 39. kötet. A kiadvány nagyterjedelmű szöveges jelentését dr. BUDAY LÁSZLÓ min. o. tanácsos írta meg komoly tudományos kritikával.

kevés gazdag vagyonú községet mondhat magáénak, már pedig a vagyoni biztosíték a községi lakosság száma és adózóképességének fejlődése mellett egy igen fontos feltétele a kölcsönügyletnek, mégis ez a, még hazai fogalmak szerint is, csekély összeg az alkotásnak csak nagyon gyér útjait tette lehetővé s különösen a kisközségek gazdálkodási evolúciójára vet rossz világot, lévén kisközségeink összes adóssága 1908. végén, a kölcsöntartozásokat és kifizetetlen tartozásokat is egybefoglalva is, mindössze 27 és félmillió korona. Ha a községi hitelnek ez a ritka s akkor is gyenge súlylyal bíró megjelenése abból vezetődne le, hogy a községeket vagyontárgyaik hasznos gyümölcsötetése vagy a közigazgatási bevételek mérsékelt igénybevétele segíti a közfeladatoknak olyan teljesítésére, mely hitelműveletek nélkül elegendő eredményt mutat fel, úgy talán mint a magyar községi háztartás diadaláról beszélhetnénk akkor, midőn a községi kölcsön szórványos előfordulását állapítjuk meg, de mikor a községek túlnyomó részében a legelemibb belrendőri teendők: a közvilágítás ellátása, legalább a főutak rendbehozása, nem is szólván az úttestek takarításáról stb., csak pium desiderium-számba megy s emellett a községi pótagó, nem szólva a szélsőséges kulcsokról, országos átlagban is csaknem eléri az állami adóalap felét, önkéntelenül előtérbe tódul az óhaj, hogy községeinket kiemeljük ebből a szégyenletesen alacsony színvonalból s a hitelforrást előttük megnyitva, egyrészt olyan gazdasági vállalatokhoz nyújtsunk nekik tókét, melyek a községi tisztviselői karban feltalálható szakértelem mellett is jövedelmezőek lehetnek s ha így a községi bevételeknek egy új fejezetét alapoztuk meg, *másfelől akár kényszereszközökkel is szorítsuk rá a községeket arra, hogy a kevésbbé hasznot hajtó oly létesítmények dolgát se hagyják árván, melyek a községhez tartozó lakosok anyagi és szellemi gyarapodását s így közvetve a község gyarapodását is mozdíthatják elő.*

Egyébiránt a községek hitelszegénysége még inkább ki-domborodik, ha a háztartási statisztika tanulságait valamivel közelebb vesszük szemügyre. Kitúnik akkor, hogy több mint négyezer községünk büszkélkedhetik azzal, hogy 1908. végén egy fillérnyi adóssága sem volt, másik 3.500-nak az adóssága az ezer koronát nem érte el, olyan község, melynek hitelképessége

tízezer koronáig terjedt, kerek háromezer fordult elő, olyan pedig, melynek adóssági terhe ezt a határt is túllépte, csak 1.542 akadt, az összes községek 12.4 százaléka. Azokat a községeket, melyek nem tartoznak ebbe a csekély minoritásba, javarészen a hátramaradt, vérszegény települések közé sorozhatjuk, melyeket még nem csapott meg az előretörékvés gondolata, *mert még a jómódú községeknek is leggyorsabban a hitel támogatása nyújtotta azt a segédeszközt*, mely a nagyobb községi célok elérésére irányult. Hogy ebből a hitelszegénységből mennyi irándó a községi képviselőtestület rovására s mennyi a gazdasági conjuncturákéra, azt nehéz volna eldönteni, de bizonyos az, hogy éppen ma, még ha akarna is, csak nagy ügygyel-bajjal juthatna a község kölcsönpénzhez; a nagy bankok azért nem adván neki pénzt, mert egyéb közigazdasági feladatok financiózására van lekötve anyagi erejük, a kisebb vidéki hitelintézetek erejét pedig gyakran meghaladná a községi hitelszükséglet mérve A helyzet ma tulajdonképpen úgy áll, hogy a magyar községi élet nyilván csak ezután veszi még azt a nagy lendületet, mely a községi kölcsönügynek is elmaradhatatlanul nagy fejlődésével jár, de a pénzpiaczon megkésve jelent meg s a kínálatot már rég letarolta előtte különösen az ipar és kereskedelem hitelszükséglete. A községi hitel fejlődésében ez az aggasztóbb akadály s ha arra a több milliárdra rugó adósságösszegre gondolunk, mely a német községek adósságterhe s melyek emellett mégis a communális élet virágzásának prototypusai és nagy községi vagyonok tulajdonosai, csak kétkedve hihetjük, hogy a magyar községek előtt belátható időn belül hasonló gazdag hitelerők tárujanak fel, annál kevésbbé, mert az a nagy gazdasági fejlettség, mely a német viszonyokat jellemzi s mely a községi gazdálkodásban megnyilvánul, nálunk egyelőre csak a messze jövő ábrándja lehet.

Annak a 127 millió korona tartozásnak, mely községeinket kötelezte, mintegy nyolcz százaléka kifizetetlen tartozásokra esett; marad tehát 117 millió korona, melynek eredete kölcsönnyújtás volt. A tulajdonképpeni kölcsönhitel fejlődése iránt ugyan sokkalta jobban tájékozódhatnánk, ha évről-évre állana rendelkezésünkre valami kimutatás a községi hitel terjedelméről; ezek hiányában kiségitésül felhasználhatjuk azon-

ban a még fennálló kölcsönterhek eredet kölcsönösségeit. 187 millió ez az összeg, mely egyfelől azt mutatja, hogy valóban csekély volt az a pénzforrás, melyhez községeink hitelműveletekkel jutottak, másfelől pedig ez az összeg is újabb keletű, melyet az évi törlesztések még csak kevésbé csökkentettek. Az utóbbi állítást igazolja az 1908. év folyamán felvett kölcsönök több mint 11 milliányi tőkeösszege is, minek folytán feltehető, hogy a községi kölcsönök zöme a legutóbbi évtized szerzeménye. A községi hitelélet mozdulatlanságát tehát eszerint is bizonyos elevenség váltotta fel, egyre sűrűbben fordulnak, főként nagyközségeink, a kölcsönfelvételhez s különösen a *törlesztéses kölcsönök* jutnak a községi hiteligazdaságban mind jelentősebb szerephez. A törlesztéses kölcsönök az összes kölcsönöknek több mint négyötödét tették (83.8%), a kisközségekben azonban csak 72.9%-át, bár alig szenved kétséget, hogy az amortisatiós kölcsönök a községi háztartás rendje érdekében sokkalta kívánatosabbak, mint a közönséges kölcsönök. A közönséges kölcsönök a maguk aránytalanul nagyobb terhével s azon kívül az évenként fizetendő kamat- és törlesztési összegek ingadozásával s gyakran egyszerre visszakövetelhető tőkeösszegükkel mintegy a labilis elemet képezik a község költségvetésében, míg az amortisatiós. kölcsön fix annuitása a község kölcsöntörlesztési terhét állandóvá, megállapodottá teszi. Jövőben tehát még fokozottabb elvül kell, hogy szolgáljon, hogy *a község a közönséges kölcsönök válfaját csak hirtelen felmerült s hatásukban a jövőre vonatkozólag semmi befolyással nem bíró, kisebb szükségletek fedezésére használja*, különösen arra ügyelvén, hogy a törlesztési idő túlhosszúra ne nyúljon s csak a legközelebbi idők adózó rétegeit sújtsa. A kölcsöntörlesztési időre vonatkozólag ugyan – sajnos – nincsenek adataink, mégis abból a körülményből, hogy a közönséges kölcsönök részesedése az összes kölcsönök között mindössze 16.2%, a nagyközségekben pedig csak 13.6%, arra vall, hogy községeink eléggé szem előtt tartják ezt a szabályt. A közönséges kölcsönök forrása különben szintén különbözik az amortisatiós kölcsönökétől. Közönséges kölcsönöket községeink leginkább magánosoktól, községi vagy vármegyei alapoktól és egyéb jogi személyektől s a helybeli pénzintézetektől kaptak, míg a fővárosi és egyéb hazai

hitelintézetektől felvett kölcsönök túlnyomó része törlesztéses és pedig javarészből jelzálogos és kötvénykölcsön volt. Következik ez a hitelforrások természetéből is; a magánosoknál és a hitelező községi alapoknál s egyéb jogi személyeknél is a saját tőke épségének mielőbbi visszaállítása a cél, ezek tehát a gyümölcsöző elhelyezést, ha már nem a takarékpénztári kamatozást vagy az értékpapírba fektetést választották, a tőkének minél sűrűbb forgatásával akarják biztosítani, *az amortisatio kölcsönök pedig a hitelintézetek abbéli törekvésének conveniálnak, mely a visszaözlött kölcsönpénzeknek bizonyos járadékszerű jelleget kíván kölcsönözni.*

A községi hitel legfőbb forrása, amint az a magyar hitelélet szervezetéből is következik, a budapesti pénzüzetekben van. Az a nagy concentratio, mely a magyar hitelintézetek mérlegadatainak vizsgálatánál a fővárosi intézetek túlsúlyát mutatja s mely azzal is párosul, hogy csupán a fővárosi bankok és takarékpénztárak vették föl üzletkörükbe a községi hitel kiterjedtebb művelését, önként megmagyarázza azt a tényt, hogy *a községi kölcsönöknek közel háromnegyedrésze az ország központjától származott el a vidékre.* Hasonló vezérszereppel a hitelforrások tekintetében a külföldi községek hitelviszonyainál nem igen találkozunk s különösen fájóan nélkülözzük a saját takarékpénztárak és más községek takarékpénztárainak hitelnyújtását, valamint a különböző kényszertársulások és biztosító intézeteknek részvételét is a községi hitelben, ami a német községi hitelt olyan változatossá s egy-egy hitelcsoporttól függetlenné teszi. Magyarország bizony egyelőre szédületesen távol esik a községi hitelnek olyan fejlett alakjától, ahol az ügyletek lebonyolítására külön erre a célra felállított közvetítő intézetek is szolgálnak, melyek felveszik a kölcsönkeresletet s értesítik az elhelyezést kereső tőkét; Magyarországon egyelőre még a községi hitelnek egy furcsa központosítása divik, az, mely a községi kölcsönügyletek sikerét három-négy nagy pénzüzet pillanatnyi dispositiójától teszi függővé. Addig, míg ezen az egészségtelen állapoton valami változás nem történik, a magyar községi hitelügy mozgása mindig benukt marad s csupán ha majd a verseny szelleme is beférkőzik a községi hitel kielégítésébe, lehet remélni valami előnyös változást. Tervszerű actióval meg kellene tehát mindenekelőtt

nyerni hazánkban is a községi hitel pártfogóinak a hazai vagy a Magyarországon is képviselettel bíró *biztosítóintézeteket* s ha ezen kívül a községi kötelezvényeknek is megadnók a záloglevelek minden kiváltságát, bizonyára szívesebben húzódnék a tőke egy-egy jól situált község kölcsönkötvényeibe, mint a sokszor kockázatos egyéb vállalkozásokba. De dűlőre kellene vinni valahára a *községi takarékpénztárak* kérdését is; külföldön, különösen a német birodalomban, a takarékpénztárak csaknem általánosan communalis alapon vannak szervezve, kiindulásuk is a községi lakosság tőkegyűjtésének előmozdítása volt és nem a nyereszkesedés s azok a szép pénzügyi eredmények, melyeket az eddig engedélyezett magyar községi – különösen a fumei, nagybányai és nagykőrösi – takarékpénztárak is elértek, egyenesen arra mutatnak, hogy az államhatalomnak nem hogy mesterséges akadályok emelésével nem lenne szabad útját szegni annak, hogy a községek a községi takarékpénztárak alapításával szerezzenek háztartásuknak állandó emelkedéssel biztató jövedelmi forrást s szükség esetén hitelforrást is, hanem a községi takarékpénztárak ügyének országos szervezésével törvényhozási úton kellene odahatni, hogy a magyar községek se nélkülözzék a felgyülemlett hitelszükséglet nyomása mellett a községi takarékpénztárakban rejlő nagy gazdasági erőt. A községi kölcsönök és a község által gyümölcsözésre elhelyezett értékek átlagos kamatlábjára vonatkozólag is találunk érdekes számítást a háztartási statisztikában s a kiadvány szöveges jelentése arra az eredményre jut, hogy a községek országos átlagban 17%-kal több kamatot fizetnek adóságaik után, mint aminőt ők kapnak gyümölcsöző tőkékük után. Ebből ugyan nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a községek értékgazdasága alapján elhibázott s vétkes könnyelműség okozná ezt a hátrányos kamatlábkülönbséget, mert hiszen az üzleti tőkét forgató hitelintézettől sem lehet rossz néven venni, ha a saját nyereségének biztosítására nagyobb kamatlábat szab az általa nyújtott kölcsönök után, mint maga ad a betétek után s ezen kívül a községi értékek túlnyomó része nem is takarékpénztári betét vagy adóslevél, hanem az egyezkedéstől független állandó vagy változó kamatozású értékpapír s kölcsönre végre is nem annak a községnek van szüksége, melynek bőven vannak

már elhelyezett vagy elhelyezésre való tőkéi, – mégis a fentebb érintett különbség figyelemreméltó s a községi hitelnek egy fejlettebb alakját juttatja eszünkbe, midőn azt a kamatláb-különbséget, melyről beszélünk, nem a magánpénzintézetek nyerik el, hanem az a község vagy a testvérközségek hitelintézeteihez vagy esetleg az összes községek collectiv bankjához folynék be. Egyébiránt a községi kölcsönök kamatlábjának a további vizsgálata egy érdekes tényre vet még világot, arra t. i., hogy bár a közönséges kölcsönök között sűrűn előfordul a kamatnélküli kölcsön is – leginkább a községi alapok vagy alapítványok pénztárából származván az ilyen kölcsön – a magasabb kamatozású kölcsönök megjelenése is aránytalanul gyakoribb a közönséges kölcsönök között, mint az amortisatiós kölcsönök sorában. A közönséges kölcsönöknek ugyanis összesen 45.7%-a volt, 6%-os vagy annál is magasabb kamatozású, míg az törlesztéses kölcsönök között, hol pedig az annuitás %-ában már a törlesztés évi hányada is benne foglaltatik, a kölcsönök 15.8%-a volt csupán 5½-on felüli. Hozzávéve még ehhez a közönséges kölcsönöknek a rendesen nagyobb évi törlesztési terhét, élénken előttünk áll a közönséges kölcsönöknek a községi háztartásra nézve gyakorolt káros hatása, minek folytán a községnek arra kell törekednie, hogy az ilyen terhes kölcsönök felvételét: lehetőleg kiküszöbölje háztartása menetéből s egyúttal a községi bevételeknek okos felhasználásával függetlenítse magát azoktól a hitelezőktől, melyek csak ilyen terhes feltételek mellett hajlandók a községek kölcsönszükségleteit fedezni. Közönséges kölcsönökhöz egyébként a község már ma is rendszerint kisebb jelentőségű kiadások, nem ritkán pénztári zavarok enyhítése végett fordul, ha tehát a községek bevételi igazgatása is megkapja egyszer reformált alakját, azt hisszük, önkéntelenül is mind szórva-nyosan fog felmerülni a községi pénzszerzésnek ez a módja. Sőt a közönséges kölcsönöknek mi azt az alakját is egészségtelennek tartjuk, mikor a község kamat nélkül jut községi alapból kölcsönhöz. A községre nézve mindenesetre előnyös, ha ellenérték nélkül forgathatja az idegen pénzt, hanem az ilyen kölcsönt megérzi annak az alapnak vagy alapítványnak a rendeltetése, melytől a kölcsön felvételét s ha az alapnak tőkegyűjtés a feladata, ezt a célját csak szakadozottan érheti

el, ha pedig életműködése, tevékenysége évenként rendszeres, – ha csak az alapkezelő község az alap megcsorbításához nem nyúl, – sehogyan sem vagy csak részlegesen tehet eleget az évi kötelezettségnek. A törlesztéses kölcsönök kamattörlesztési százaléka viszont arról tesz tanúságot, hogy a nagy hitelintézeteknek korábban még megvolt a községi hitelbe vetett bizalmuk s nem léptek fel túlszigázott igényekkel a községekkel szemben, bár a hitel tárgyi felvételeiből folyólag azt is természetesnek kell tartanunk, hogy a kisközségek – melyek vagyoni garantiája s lakossága, valamint a lakosságuk gazdasági erejének fejlődésébe vetett hit is kisebb – valamivel nehezebb feltételek mellett jutottak amortisatiós kölcsönhöz, mint a nagyközségek s míg utóbbiaknál az 5½%-os és magasabb kölcsönök részese-dése 47.2%, a kisközségeknél jóval több, 62.4%. Ezt a különbséget enyhíteni s a kisközséget is olcsóbb pénzhez juttatni tehát szintén a magyar községi hitel szervezésének egyik közeli feladata lesz, hogy a kisközség azért, mert szegényebb, ne szenvedjen eo ipso ezen a téren is hátrányt. A különbség mindenestre már akkor is enyhülne, ha a kisközségek is gyakrabban fordulnának a piacához hitelért, mert a pénzüntézetek akkor a kölcsön hováfordításában is a tőkék visszafizetésének valami biztosítását látnák. A kamatszázalék rejtegetéséhez pedig végső következtetésképpen még hozzáfűzhetjük azt, hogy különösen az amortisatiós kölcsönöknek évi átlagos 5'3%-os kulcsa nem mondható magasnak s örülni lehetne a községek érdekében, ha ezt az annuitási átlagot a mostani gazdasági válság nyomainak eltakarítása után is meg lehetne tartani.

Nem lenne a magyar községi hitelügy mai állapotáról nyújtott bírálóat teljes, ha röviden arról is meg nem emlékeznénk, hogy a községek 1908. évi kölcsönálladéka hogyan oszlott meg a kölcsönfelvétel productivitása vagy improductivitása között. A szó megszokott értelmében productiv befektetésre felvett kölcsönt községeink háztartásában nem igen találunk, értvén productiv befektetésen községi ipari vállalatok létesítését vagy egyéb jövedelmező közérdekű intézmények alapítását, – bár a kölcsönkimutatásban »egyéb és vegyes« célra felvett kölcsönöként szereplő kölcsönösszegek sorában bizonyára rejtőzik egy-egy községi villany- vagy téglagyár

vagy más községi üzem finanszírozásához szükséges összeg is. A produktív községi kölcsönöknek így három csoportját szemlélhetjük csupán a községek adósságában: a korcsma és vendéglőkre felvett 3 és fél millió koronát, a csatornázásra fordított 2,400.000 koronát s a földvételezéshez szükséges 23,800.000 koronát. Ezek a kölcsönök azonban az összes községi kölcsönöknek még egy ötödrészét sem érik el (22.1%) s míg egyfelől éppen a földvételezésre fordított kölcsönösszegek arra vallanak, hogy községeink – különösen kisközségeink – egyelőre még mindig a mezőgazdasági keresetek iránt tanúsítanak nagyobb fogékonyságot, addig másfelől – a csekély összegek folytán – hangosan követelik a községi hitelnek arra az időre való helyes szervezését, mikor a községek bevételeik erejét növelni akarván, szintén *növekvő ambícióval látnak a közvetlenül hasznot hajtó ipari üzemek alapításához*. Nem közvetlenül jövedelmeznek ugyan a községeknek, de mégis jellemző tünetei a magyar községi hitelügynök a vasúti részvények vásárlására fordított kölcsönösszegek (az összes kölcsönök 17.7%-a). Ahol a községek felismerték azt a nagy gazdasági jelentőséget, mely a helyi érdekű vasutak építésében a község és a községi lakosság vagyonosodására nézve rejlik, nem haboztak nagyobb áldozatokat hozni a cél érdekében s azt a kamatvesztést, melyet a legtöbbször nem kamatozó vasúti részvények kamatvesztése okozott, rendszerint megtérítette az adózóképesség emelkedése. Részben a rendes jövedelmet hajtó befektetésekhez sorozhatjuk az iskolák és óvodák építésére felvett, több mint 16 milliónyi kölcsönterhet, bárha nem is tudjuk pontosan elválasztani, hogy mennyi esik ebből az összegből állami és felekezeti iskolaépítkezésekre s mennyi a község saját iskolai és óvintézezteire. Még az utcaberendezésre és burkolásra, valamint az út- és hidépítésre fordított 9 millió koronányi kölcsönöket említjük, mint olyanokat, amelyek ellenében a községek esetleg bizonyos jövedelmekhez juthatnak, – útvám, kövezetvám, útdó vagy egyéb illetékek címén, – de a község ház, jegyzői lak emelésére vagy egyéb községi épület létesítésére (25 millió korona), folyó kiadások fedezésére (3 millió korona) s legnagyobb részben az »egyéb és vegyes« célra fordított (17 millió korona) kölcsönök is olyanoknak tekinthetők, melyek

a községi háztartás bevételei szempontjából sem nem osztanak, sem nem szoroznak, sőt a régebbi kölcsönök convertálására felvett kölcsönök (10 millió korona) is csak negative, a kamatteher leszállításával, vagy a szétágazó törlesztések egységesítésével. A községi kölcsönök 1908. évi átlagában azonban nem az az elszomorító, hogy az improductiv célú kölcsönök tényleg olyan nagy terhét képezik a községi háztartásnak, mert elvégre ezek sem írthatók ki a községeit gazdálkodásából, sajnálatosnak kell azonban jelezniük, hogy ezek a nem gyümölcsöző kölcsönök viszonylagosan is több mint 40%¹-os szerephez jutottak a községek háztartásában. *Ha ezekhez az improductiv kölcsönökhöz hozzávesszük még a fentebb említett egyéb kölcsöntételeket, melyekre szintén csak bizonyos jóakarattal tudjuk ráfogni, hogy jövedelmező célokra fordítottak, egész meztelenségében feltáruul előttünk a magyar községi hitel legnagyobb baja, a valóban gyümölcsöző befektetésre irányuló kölcsönök csaknem teljes hiánya.*

Külföldön, ahol a községi hitel már sokkal nagyobb múltra tekinthet vissza, mint nálunk, a törvényhozás is gyakrabban foglalkozott a községi hitel kérdéssel s a tételes intézkedések rövid ismertetése talán üdvös lehet a magyar községi hitelügy taglalásánál is. Angliában két korszakot különböztethetünk meg a községi hitel fejlődésében. Az első korszakban a községek keze a vagyonkezelés tekintetében nagyon meg lévén kötve s a községi közfeladatok szűk terjedelme folytán is, a községek joga a hitelre csak nagyon szűken értelmezettek; idővel azonban a korlátok lehullásával a kölcsönvételi jog is szélesebb alapra helyezkedett s bár az angol kölcsönügy törvényi szabályozása már 30-40 éves, ma is megfelel még a követelményeknek. Az angol község háromféleképpen juthat hitelhez. Első mód a magánhitelezőktől vagy hitelintézetektől felvett kölcsön, melyet 30 év alatt kell visszafizetni s melynek fejében a hitelezőt a község egész háztartásán zálogjog illeti meg; a törlesztési idő azonban, ha a kölcsönfelvételt külön törvény engedélyezi, hosszabb is lehet, viszont az ebbe a csoportba tartozó egészségügyi kölcsönök rendszeren 60 évi törlesztési ideje felsőbb engedéllyel rövidebb időre is leszállítható. A törvény gondoskodása tehát kiterjed a köz-

ségi kölcsönök visszafizetésének szabályozására s annyiban tiltó akadályt is állít fel, hogy a község nem vehet fel évi összes adójának kétszeres összegénél több adósságot. Második forrása az angol községi hitelnek szinte természetes következménye az angol állam gazdagságának. Hogy ugyanis az állam a községeknek a gazdasági feladatok teljesítését lehetővé tegye, jogosult egy külön erre a célra szervezett bizottság évente a parlament által meghatározott összeg erejéig, kincstári utalványok alakjában államkölcsönöket nyújtani. Egy-egy község részére adományozható államkölcsön összegének maximális határa 100.000 font sterling, tehát oly nagy összeg, mely nagyobb községek, sőt a városok hitelszükségletét is bőven elláthatja. A kamatláb is igen méltányos, 20 éves kölcsönnél $3\frac{1}{2}$, 20-30 éves kölcsönnél $3\frac{3}{4}$, 31-40 éves kölcsönnél 4, hosszabb időre szólónál $4\frac{1}{2}$ %, ami a gyorsabb ütemű visszafizetést van hivatva előmozdítani. Harmadik alakja a község hitelszerzésének a községi adóslevelek kibocsátása, amire külön törvény hatalmazhatja fel a községeket s mint-hogy a visszafizetésre itt is szigorú intézkedéseket találunk, a hitelezők szívesen fogadják el a községi kötelezvényeket.

Franciaországban a község oly kölcsönt, mely a pótdadómaximumon alul maradó pótdadóval öt éven keresztül törleszhető, maga jogosult felvenni; nagyobb összegű kölcsön felvételéhez azonban a felettes hatóság hozzájárulása szükséges. Franciaországban is kaphat a község állami kölcsönt, melynek törlesztési terve rendszerint 30 évre szól, míg az egyéb kölcsönök többnyire 5 és 12 évesek, bár hosszabb lejáratra is van példa. Államkölcsönt a községek Franciaországban az államot közlő érdeklő célok kivételére és pedig helyi érdekű utak létesítésére 30 évi törlesztésre 4%-os kamatozás mellett, iskolaépítésre pedig 60 félév törlesztés kikötésével 2%-os kamatlábra nyerhetnek.

Poroszországban még egy 1880. évi ministeri rendelet a hasznohajtó hitelek törlesztési hányadát $1\frac{1}{2}$ -ban állapította meg, évente nagyobbítva azt a törlesztett összeg utáni kamatmegtakarítással; ez a hányados azonban később egyöntetűen az összes kölcsönöknél 1%-ra csökkentetett. Módosítás történt ezen a helyzeten 1907-ben, mikor a törlesztési hányad általában $1\frac{1}{4}$ %-ban állapított meg, csatornázási kölcsönöknél

azonban 2, útépitéseknél pedig 2½%-ban, minek folytán az általános 36-38 évi törlesztés a két esetben 28-30, illetőleg 24-25 évre esik vissza. Németországban az 50 éves törlesztési határidő mint a törlesztés végső határa fungál s ott az az elv jutott diadalra, hogy oly beruházásoknál, melyek megismétlődése várható, a szükséglet újból való bekövetkezések időpontjára a törlesztés befejezendő.

Már ebből a pár példából is eléggé kitűnik, hogy Nyugaton a községi hitel kérdésének megoldása az állami igazgatásnak is állandó teendőjét képezi. Az állam azonban maga is tevékeny részt vehet a községi hitel lebonyolításában azzal, hogy vagy kizárólag községi hitellel foglalkozó intézeteket alapít vagy már meglévő intézeteket felruház ilyen szervezettel. Az állam által alapított hitelintézetek közül különösen három figyelemreméltó. Az első a brüsseli *Credit Communal*, melyet 1868-ban királyi rendelet hozott létre. Az intézet alapszabályai szerint az intézet 33 és 66 éves kölcsönöket nyújt, oly módon azonban, hogy a kölcsönvevő város vagy község a folyósítás alkalmával a kölcsönszükséglet valódi mérvénél 5%-kal magasabb kölcsönt tartozik felvenni, mely 5% az intézet tartaléktőkéjéhez csatoltatik s részvényekben adatik ki a kölcsönvevőnek, mi által a község automaticæ részvényesévé válik a társaságnak. Szintén állami jellegű hitelintézménynek tekinthető a francia *Caisse de dépôts*, mely eredetileg bírósági letétpénztár volt, majd az állami tartalékalap és rendelkezési alap kezelése is rábízott s végül községi alapok és alapítványok ellenőrzési jogát is megkapta. Ez a pénztár oly szükségletekre, melyekre az állam nem előlegez, 4½%-os kamatozásra ad kölcsönöket, melyek törlesztési határidejére ugyan nincs fix határidő, de rendszerint rövidebb időn belül törlesztendőek. Végül szintén ebben a csoportban kell felemlítenünk a németbirodalmi *Reichsinvalidenfond*-ot, mely 4 és 4½%-os községi kölcsönökkel is foglalkozik. Különösen a Németbirodalomban találunk arra is példákat, hogy az állam ugy mozditja elő a községi hitelt, hogy magán intézeteket községi hitelnújtásra buzdít vagy alkalmat ad nekik, hogy a hitelkereső községekkel közvetlenül érintkezzenek, ösztönhöz főleg községi hitelműveletekkel foglalkozó intézetek alapítására s előnyökkel ruhazza fel azok üzletkörét.

Külföldön tehát az államhatalom is kiveszi a részét a községi hitel szabályozásából s irányító működésének mégis van a haszna a hitelviszonyok rendezettségében. A magyar törvényhozás sokat tanulhat ezekből az intézkedésekből s ha a feltorlódtott törvényhozási teendők között sor kerül a községi hitel rendezésére, bizonyára gyökeres reformok fogják hitelhez juttatni a községeket s ezzel életképesebbé tenni községi szervezetünket. A magyar községi hitel szervezésének sokoldalú munkájából mi legfontosabbnak *az állami támogatást* látjuk. Az államkincstárnak a mai szorult helyzete ugyan nem igen alkalmas arra, hogy ilyen javaslatokkal álljunk elő, mégis arra nézve, hogy a községi hitel különösen eleinte segítssék fejlődésében, nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy az állam részéről nyújtott eddig jobbára ínségkölcsonök rendszere erősen kitágíttassék s főleg olyan befektetéseknél is honosíttassák meg, *amelyek eszközlése az állami funkcióknak a községekre való áttolása következtében szükséges.* Hogy ezeknek a kölcsönöknek folyósítása külön erre a célra felvett államkölcsönből történjék-e vagy angol példára az évi költségvetésbe állíttassék-e be bizonyos tétel, csupán részletkérdés lehet, kétségtelen azonban, hogy az államra nézve, melylyel szemben a község sokszoros függési viszonyban van, mi kár sem háramolhatnék az államkölcsönöknek ebből a rendszeréből, amennyiben a mérsékelt kamatláb ezeknél a kölcsönöknél is kiköthető volna. Második mozzanatként szerepelhetne a községi hitelügy szervezésénél az, hogy az állam a maga nagy pénzügyi befolyásával *a nagy hitelintézeteket,* ezeket a legfőbb hitelforrásokat, *iparkodnék intézményesen rávenni,* hogy a községi hitel szükségletét méltányos feltételek mellett, esetleg állami biztosítékkal is elégítsék ki.

Legmegfelelőbb megoldása volna azonban a községi hitelügynek, ha Magyarországon is egy főleg *községi hitellel foglalkozó intézet* alapíttatnék és pedig akár idegen tőkével, akár pedig a belgiumi példa nyomán a községek saját alapításaképpen. Ez az intézet, ha kötvényei az állampapírokkal mindenben egyenlőkké tétetnének, semmiesetre sem zárhatná veszteséggel az évi mérlegét s míg egyfelől a községeket olcsó hitelhez juttatni, másfelől azokkal a zsarolási kísérletekkel szemben is alkalmas szabályozó lenne, melyek a nagy bankok

hitelajánlatait manapság jellemzik. Persze ennek az intézetnek az üzletkörét sem lehetne kizárólag községi hitelek folyósítására korlátozni, mert egy hitelintézetet alapjában erőssé a jól összeválogatott s egymást egészségesen kiegészítő üzletágak emelnek, de ha az intézet legfőbb programmpontja a községi hitel ápolása lenne, bizonyos, hogy nem is hosszú idő múlva a községi hitel vesztegelését lüktető élet váltaná fel. Ugyancsak törvényhozási feladat leendő, a községi kölcsönök *törlesztési idejének meghatározása* is, mert a törlesztési időt célszerű volna a mostani 50 évesnél alacsonyabban megállapítani. Az 50 éves törlesztés ugyanis nagyon hosszú időre leköti a költségvetés egy-egy tételét egy kötelezettségre s gyakran mintegy útját állja az újabb befektetésnek. Kívánatos volna tehát, hogy a törlesztési határidő legfeljebb 25-30 év legyen, ami ugyan eleinte erősen emelné a kölcsönök évenkénti kamat- és törlesztési terhét, de viszont a kölcsönök forgalmába változgazdasági jelleget hozna be. Végül pedig legfőbb irányadásul szolgálhatna a községek részére, hogy kölcsönművelettel csupán olyan beruházásokat végezzenek, melyek valóban csak ezen a módon teljesíthetők. Ha olyan befektetésről lenne szó, melynek létesítése halasztható, okosabban teszi a község, ha azt az összeget, melyet a kölcsön annuitására fordítana, évente félre rakja; kellő önuralommal és takarékosággal 10-15 év múlva a község már akkora összeggel fog rendelkezni, hogy tervét gond nélkül megvalósíthatja.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

A magyar társadalom története.

Dósa György életrajza.

(Márki Sándor: Dósa György. Magyar Történeti Életrajzok, 1913. Budapest, Athenaeum 1913.

Az előttünk fekvő testes kötet nem első Dósa-életrajza a legszorgalmasabb magyar történetírónak. 30 éves volt MÁRKI SÁNDOR, mikor 1883-ban Dósa György és forradalma című művé megjelent. Annak idejében a Magyar Tudományos Akadémia dicsérettel tüntette ki munkáját, mely csakhamar második kiadását is megérte. Kétszer 30 évet, 60-ik életévét töltötte be a tudós szerző 1913-ban, midőn régi munkája, tetemesen meg bővülve, harmadszor látott napvilágot. Saját-ságos, hogy sem előszavat nem írt hozzá, sem a címlapon nem jelezte, hogy könyve tulajdonképpen harmadik kiadás. Csak egy-egy jegyzetben utal arra, hogy régebben is írt erről a tárgyról. Bár ennek a kiadásnak az előbbi kiadásokkal való viszonyáról nem tájékoztat, jelen művének átolvasása meggyőzően szemünk elé tárja azt a nagy haladást, melyet szerző a lefolyt 30 év alatt tett.

Ha a jegyzeteket áttanulmányozzuk, megtaláljuk MÁRKI munkájának első nagy érdemét: a szigorú tudományos alapot. Teljesen felhasználta az első és második kiadás óta felmerült újabb adatokat és irodalmat. Ebben a tekintetben a mű első-rangú. Tudomást vesz úgyszólván azokról a cikkekről is, melyek művének nyomtatása közben jelentek meg. Csak egy példára akarok hivatkozni. Feldolgozza az 1515-iki konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékből vonható tanulságot, melyről pedig az Ethnographia 1913 tavaszán megjelent egy cikke értekezik (512. 1. 9. jegyzet). Lépten-nyomon említi a jegyzetekben, hogy ez vagy az adat az első vagy második

kiadásban még nem volt meg (pl. 215. 1. 18. j., 405.1. 73. j.) Igen becses adalékra utal a 440. 1. 38. jegyzete. MÁRKI valószínűvé teszi, hogy a legrégebb magyar hangjegyes népdal töredéke, melyet 1515-1520. táján egy Pomináczy Fülöp nevű ferenczrendi szerzetes jegyzett föl:

»Bátya, bátya! Mely az út Becskerekére?
Uram, uram, ez az út Becskerekére!«

ballada vagy históriás ének egy részlete, amely föltevéssre magának II. Ulászló királynak egy idáig ismeretlen nagybecsű okirata ad jogot.

De mellőzzük az apróbb részleteket. A munkából plasticus erővel domborodnak ki az alig 4 he napig tartó forradalom fő dátumai. Április 9-én Budán, a Szt.-György-téren először hirdetik ki a keresztes hadjáratra felszólító pápai bullát; április 24-én Szt.-György napján, Bakócz érsek Dósa Györgyöt nevezi ki a had fővezérévé (V. fejezet); a keresztesek gyülekeznek (VI. fej.); május 15-én a kormány megparancsolja Dósának, hogy kötelességét teljesítse (IX. fej.); május 23-án végleg eltiltja a keresztes hadjáratot (XII. fej.); június 15-én Dósa Temesvár alá érkezik; egy és ugyanazon a napon, június 21-én, a nemesek három helyen, Pest közelében, Gubacson, Eger vidékén, Debrónél és Tolna vármegyében, Anyavárnál teszik tönkre a kuruczoknak egy-egy seregét, de megmarad Dósa György serege (XVIII., XIX., XXV. fej.); július 15. a kuruczokra végzetes temesvári csata napja; s végül október 18-án a megtorló országgyűlésnek megnyitása (XXIX., XXXII.). Ezek közé a fő dátumok közé illeszti MÁRKI a felkelés színes részleteit, a lázadás elterjedését az ország egyes részeiben és vidékein (VI., XII., XIII., XIV., XVII., XX., XXII., XXIII., XXIV., XXV., XXVIII., XXXI. fej.), a Dósa-család történetét (I. fej.), Dósa György személyes életét (II., IV., V., XXX. fej.).

Tulajdonképpen a legkevesebb az egész terjedelmes műben az, amit magának Dósának életéről beszél: ifjúságáról igen keveset tudunk, és ami nevét a magyar történelemben tulajdonképpen megörökíti, a parasztlázadás, az MÁRKI könyvének fő tárgya. Igen becses fejezet a XXÍ., mely a nemesek csatlakozásáról szól. A Felvidéknek Ung vármegyétől Erdélyig terjedő keleti részében a nemesség maga sem zárkózott el olyan ridegen a földművesek törekvései elől, annál is inkább, mert sok volt köztük az egytelkes, bocskoros nemes.

Egyik-másik eset széles epikai, drámai színezetet nyer. Így beszél el a szerző az Ugocea vármegye közgyűlésén elhangzott rágalmozást, melyben egy nemes egy másik nemest azzal vádolt meg, hogy felkelő csapat élén fosztogatott, rabolt, gyújtogatott (334-8. 1.). Ilyen vádat emeltek a szabolcsi Nagy György ellen is, kinek esete érdekes fényt vet a nép

lelkületére és gondolkodására (345-355. 1.). Az egész felkelésnek egyik legsajátságosabb okirata az, mely a három nyugati vármegyének: Sopron-, Vas- és Zalamegyéknek szövetségét foglalja magában. E megyék nemesei a keresztesektől való félelmökben Kanisay János főúrhoz folyamodtak és magukat rendelkezése alá bocsátották. »Mintha az ezerév előtti északolaszországiak fordulnának püspökeikhez és egyes nagyurakhoz, hogy a népvándorlás ellen oltalmukba fogadják, megvédjék őket, mit ők hűséggel és szolgálattal viszonznak.« A nagy veszély idejében a feudális eszmék egy sugara villan át egyes magyar megyék érczfalu testületén, éppen akkor, mikor Werbőczy készül benyújtani a Tripartitumot, melynek alaptétele az una eademque nobilitas (404-6. 1. V. ö. 405. 73. jegyzet). Érdekes *jegyzet* a 320. 17. is, mely arra az eddig nem ismert érdekes részletre utal, mely egyik jele annak, hogy Dósa György mellé hivatásos katonák is álltak, akik az ágyúk kezeléséhez, várak ostromához a fölkelőknel jobban értettek.

Sok becses részletet sorolhatnák még fel annak bemutatására, hogy MÁRKI tudományos apparátusa, szorgalmas adatgyűjtése mintaszerűvé teszi ezt a művet. A részletekben elmélyedő, korfestő előadásából folyik az életrajz, helyesebben korrajz másik nagy érdeme: a széles világtörténeti keret, melybe a magyar eseményeket belehelyezi. Talán az egész könyv legsikerültebb fejezete a VIII., melyben a régebbi európai parasztháborúk történetét beszéli el. A francia, német, angol, cseh magyar jobbágyforradalmakat, melyek részben a vallási újításokkal állottak kapcsolatban, élénk színekkel ecseteli. Igaz, amit a 145. lap alján a hussitismus befolyásáról ír. Magyarország népe is osztozott a kornak a hitkérdések iránt mutatott érdeklődésében, bár sohasem volt kedvező talaja a vallási fanatismusnak. Történetíróink kelleténél kevesebbre becsülik azt a befolyást, melyet a hussiták és más vallásos szekták nemcsak a felvidéki, hanem az alföldi magyarságra is gyakoroltak. Már pedig a cseh vallásos szekták a socialis eszmékkel is szoros kapcsolatban állottak! Megismerjük az olaszországi politikai állapotokat, ligákat, végnélküli szerződéseket, a vetélkedéseket kiegyenlíteni törekedő rekompensációs alkudozásokat, melyeknek zűrzavaros talajában merül fel a keresztesháború terve (III. fej.).

Harmadik főérdeme MÁRKI-nak művében megnyilvánuló nemes gondolkozása, demokratikus szelleme. Szorosan ragaszkodik az audiatur et altera pars elvéhez. Kiemeli, hogy a parasztok semmiféle hatalmaskodásra nem adták az első példát. Szépen kifejti, mi vezetett sok papot a nép táborába. A felsőbb papság visszaélései az alsó papság egy részét csak úgy elkeserítették, mint ahogyan az urak bánásmódja hajtotta

forradalomba a szegénységet. Az egyházi, politikai és társadalmi viszonyok a plébánosok és barátok izzóbb fejű, lángolóbb szívű részét a keresztesek táborában marasztalták. (X. feje.) MÁRKI munkája fontos Dósa megítélésére nézve is. Kiragadja Dósa alakját a hóhéroknál is kegyetlenebb krónikások karmai közül, kik a bosszút lihegő nemesi felfogás eszmekörében mozogva aljas rablónak festik a parasztok vezérért. Annak idejében TÖRÖK JÁNOS b. EÖTVÖS JÓZSEF-et a *Magyarország 1514-ben* című regényéért GYULAI PÁL pedig JÓKAI MÓRT a *Dósa György* című történeti színművéért róttá meg, mert Dósát csaknem modern szabadsághősnek tüntetik föl. Igaz, hogy ez a beállítás jelenleg még ellenkezik a nemzet történeti tudatával: de a történettudomány független a tömeg véleményétől, helyeslésétől, kimondja meggyőződését úgy, ahogy a történeti valóság alapján kimondania kell. Ezt kísérli meg MÁRKI SÁNDOR is. Megtisztítani igyekszik Dósa befeketített alakját s bebizonyítani, hogy jóakarátú, nemes gondolkodású, vitéz ember volt, aki az elnyomott nép érdekeiért küzdött. Vitatkozni lehetne arról, hogy a mi kortársaink felfogása megegyezik-e MÁRKI jellemzésével. Azt azonban kétségtelenül érdemének kell betudnunk, hogy kiemeli mindazokat a mozzanatokot, melyek a méltányos megítélésnek kedveznek.

MÁRKI stylusa színes, élénk, a művelt közönség szélesebb rétegeinek szóló. Sokhelyütt a lendületesség túlzásba is csap át. írói jelleméből folyik, hogy szereti felhasználni az egyes korok költői emlékeit az egyes néposztályok gondolkodásmódjának szemléltetésére. Ezt az írói tulajdonságát megtaláljuk' a *Műveltség Könyvtára* című vállalatnak *Világtörténetében* is. A Dósaféle parasztlázadás egykorú költője a humanista STIERÖCHSEL, latinosan TAURINUS, az erdélyi püspök helyettese, aki ékes latin hexameterekben adja elő tárgyát Bakócz érsek római megbízásától Székely (Dósa) pokolba szállásáig. MÁRKI gondos fordításban igen gyakran idézi TAURINUS verseit, miközben nem felejtkezik meg antik mythológiával felczifrázott »beszédeiről« sem, melyeket a »költő« a kor szokása szerint művébe iktat. Azt hiszem, komoly történeti munkában az ilyen idézetekre nem volna szükség. Nem egyszer a legkomolyabb fejtegetéseket félbeszakítják TAURINUS ízetlen frázisai.

MÁRKI általában kiváló a hangulatok, körülmények festésében, de jóval gyengébb a jogi részben. Különösen kitűnik ez ott, ahol a magyar jobbágyok jogi helyzetét tárgyalja. Ez irányban bírálatra kivált az ad okot, amit az ősiségről ír.

Egyéb kisebb-nagyobb botlásokat és tévedéseket is találunk a műben. Feleslegesnek találom minden királyi oklevél tartalmának felsorolásánál és ismertetésénél a stereotip kifejezések ismétlését. Egyáltalában az érdektelen, hosszadalmas részletek itt-ott túltengenek. A XVII. fejezet tartalmazza Dósa

György aradi hadjáratának leírását. Sólymos és Lippa várak elfoglalását 26 oldalon keresztül tárgyalja a szerző. Megkapjuk a várparancsnokok és Brandenburgi György örgróf káplánjának teljes jelentését az összes párbeszéd, alkudozások és czivakodások szószerinti feljegyzésével. Nem oszthatom MÁRKI véleményét a 290. 1. 39. jegyzetében, hogy ezek az iratok olyan megbecsülhetetlen források volnának a korra nézve, hogy egész terjedelmünkben való idézésük indokolt volna.

A 340. 1. 39. jegyzetében a »palis seu verubus suffigiendo« kifejezés magyarázatánál veru-t magyar szónak: verő-nek veszi s azt mondja, hogy a verő szót a Nyelvtörténeti Szótár és az Oklevél-Szótár palus = karó szó értelmében nem ismeri. Nem volna egyszerűbb veru-t a közismert latin szónak tartani, melynek értelme: nyárs, éppen odaülük, lévén szó a karóba vagy nyársra húzásról? Talán a gyors munkának lehet betudni, hogy ismétlésekbe esik. A 470. 1. 55. jegyzete ugyanazt mondja el, mint a szöveg a 465-6. lapokon. Még feltűnőbb, hogy a csizmadia fiából lett váczai püspök nevét a 89. lapon Zalkán Lászlónak, az 520. lapon pedig Szálkai Lászlónak írja.

Természetesen ezek a tévedések, hibák nem olyan nagy mértékűek, hogy sokat levonnának MÁRKI művének értékéből. Inkább csak egyes szeplők, melyek az egésznek fényét el nem homályosíthatják. Bár műve kerekded egész, említi a tudós szerző, hogy a Dósa forradalmával egyidőben folyt német fölkelésekről és a külföldnek Dósa forradalmával szemben tanúsított magatartásáról máshol fog szólni, mert ezek a már megírt fejezetek kiszorultak könyvéből. Dicséretre méltó az önálló melléketek és a szövegbe nyomott képek, hasonmások nagy száma és szép kiállítása. Mindent összevéve, megállapíthatom, hogy MÁRKI SÁNDOR legújabb könyve értékes nyeresége történetirodalmunknak.

Vajda György.

Közművelődés, nevelésügy.

Előadások az állampolgári nevelésről.

Dr. phil. GEORG MICHAEL KERSCHENSTEINER, München város iskolai főtanácsosa¹⁾ folyó évi márczius hó folyamán három előadást tartott a Fővárosi Paedagogiai Semináriumban.

¹⁾ Nevezetesebb művei: Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend. 5. Aufl. 1911. Die Grundfragen der Schulorganisation. 3. Aufl. 1910. Begründung der Staatsbürgerlichen Erziehung. 2. Aufl. 1912. Begriff der Arbeitsschule. 1912. Charakterbegriff und Charaktererziehung. 1912.

Az illustris egyéniségű paedagogus előadásainak tárgyát a paedagogia oly köreiből kívánta, megválasztani, melyek eddigi műveiben nem lelhetők úgy fel, mint azokat az előadások folyamán kifejteti szándékában volt. Újat törekedett tehát nyújtani és pedig a következő themákról: 1. a nevelés fogalma; 2. a tanítás, mint. nevelő eszköz; 3. az iskola mint nevelőintézet. Hogy újat előadásának még sem mindenrészében nyújtott, az főképp annak tudható be, hogy ő is a HERBART féle nevelési bölcselet híve lévén, magyar paedagogus hallgatóiban ennek oly ismerőire talált, kik előtt ez irányban alig hozható fel új. Egész nevelési rendszerünk ugyanis a HERBARTI philosophia elvein épült fel, úgy amint azt KÁRMÁN. MÓR HERBART alapjaira helyezkedve megalkotta.

Ha nem is nyújtott tehát előadásainak keretében újat KERSCHENSTEINER, eszméinek közvetlenül megalkotójuk ajkairól való hallása bizonyára nagy hatást gyakorolt nagyszámú hallgatóságára.

A nevelés fogalmáról szólva, mindenekelőtt azt emelte ki KERSCHENSTEINER, hogy arról annyi meghatározás van, ahányan defmálták. Szerinte csakis HERBART paedagogai philosophiájának lélektani alapjai lehetnek azok, melyekre a nevelés tudományának ezentúl is építenie kell. Ha a HERBART-féle lélektani alapok nem vétetnek tekintetbe, akkor csak nagy zavar lehet a nevelés tudománya terén, mit bizony álpróféták feltűnése a jelenben is csak előmozdít. (GURLITT, ALLAN KEY.)

Hogy a nevelés fogalmához eljussunk, el kell ismernünk, hogy az tulajdonképpen nem egyéb, mint eljárás, módszer. Minden eljárás pedig függ 1. a tárgytól, az anyagtól, mellyel el kell bánni, 2. az eszköztől, melylyel az eljárás véghezvihető, 3. a céljától, mely szerint a tárgy kezelését az adott eszközzel végezni kívánom.

A nevelésnél a tárgy élő lény s psychikai tulajdóságokra való hatás áll előtérben. Már az idomító, mikor alkalmazkodásra tanít, lelki mozzanatokot kelt fel tudattalan élő lényekben. S ha tovább menve, az emberhez jutunk, úgy ennél olyan lelki anyaggal állunk szemben, mely a tudat áramlataitól van vezetve. Ez a tudat annyira az emberrel született, hogy még akkor is kialakul, kifejlődik, pontosan körülhatárolódik és színessé válik, ha nincs is semmiféle nevelés sem jelen. Semmi egyéb sem tehető a nevelés esetében, mint hogy ezen tudati áramlatok behatás alá vétessenek. A nevelési eljárás tehát az embernél egy psychophysikai anyaggal való foglalkozás. Eszköz pedig erre lehet minden olyan természetnyújtotta mód és körülmény, mely arra csak alkalmassággal bírhat s amelyek a külvilágban különben is hatni képesek az emberre.

A cél szempontjából azután a nevelésnek szinte szám-

talán törekvése lehet. PLATO-tól NIETZSCHE-ig és még tovább valóban a legváltozatosabb s egymásnak a legellentmondóbb nézetek merültek fel a nevelés céljairól. Van-e azonban egy általános cél? Hogy ez megállapítható legyen, először le kell számolni azzal az iránynyal, mely azt tartja, hogy az akarat az emberrel vele született és át nem alakítható. (SCHOPENHAUER.) Ha ezt tételezzük fel, akkor már eleve lemondhatunk minden reményről, mert egyáltalában nincs ebben az esetben célja a nevelésnek. Az akarat bizonyára alakítható, ha nem is oly mértékben, mint azt HERBART feltételezte, ki annak alakulását csakis a rá való hatás következményeképpen tudta elképzelni. Az igaz út bizonyára közben van. Az emberi akarat nem abszolút változhatatlan, mert bizonyos nevelési eszközökkel tényleg alakítható, de nem is nevelhető korlátlanul, mert abból ki nem oltható tulajdonságok is lehetnek jelen. Az akarat tehát megenged bizonyos behatást. A behatás természetesen annál sikeresebb, minél tervszerűbb. Ha pedig tervünk van, akkor célunknak is kell lenni. Ez a cél azután a legtermészetesebb akkor lesz, ha legjobban megfelel az emberi akarat áramlatai irányának.

A lelki áramlatok fejlődnek. Ez tény. Hogy miért, erre csak egy lehet a válasz, mert az ember önmagában is teleologikus, célra törekvő egység. A nevelés első általános célja már most az, hogy ezt a fejlődést mozdítsa elő. Az egyén lelki képességének fejlődése közben azonban alkalmazkodik is. Hisz nevelés nélkül is felnőhet az egyén csupán az alkalmazkodás segítségével alakítva ki ismereteit. Először a környezet behatása nagy, azután az ember maga törekszik alakítani azt, lehet mondani egymáshoz alkalmazkodnak. A nevelés másik általános célja tehát az, hogy ezen alkalmazkodásra tegye mind képeesebbé az egyént. Ez úton a nevelésnek oly fogalmához jutunk, melyben a cél az egyénnek lehető legnagyobb teljesítőképességében áll, hogy az alkalmazkodás folyamán minél többet érhessen el. *A nevelés tehát KERSCHENSTEIN szerint tervszerű behatás az egyén lelki növekedésére, tervszerű befolyásolása az egyén szellemi fejlődésének, a minél nagyobb teljesítési képesség elérése céljából, melyre az egyén csak képes lehet.* A gyermek szellemi fejlődése befolyásolandó itt úgy, hogy az a gyermeknek a lehető legnagyobb képességeket adja meg, melyekre szellemi tehetségeinél fogva csak emelkedhetik.

Ez a meghatározás valóban olyan, melyben benne van minden lényeges mozzanat a nevelésre nézve. A tervszerű behatással adva vannak a külső keretek, figyelembe vétetnek a defínióban az egyén tehetségei s meg van adva az általános cél is, melyben minden specialis cél benne foglaltatik, – az egyén teljesítőképességének fokozása. A paedagogia

tehát éppen annak a tudománya, hogy a tapasztalat számtalan útján át miként lehet befolyásolni az individuumot, hogy annak lehető legnagyobb teljesítőképessége alakuljon ki.

Erre nézve KERSCHENSTEINER három normát állít fel. Először is szerinte a nevelés nemcsak alkotási folyamat, hanem részben alkalmazkodási processus is. A gyermek maga is alkalmazkodik a nevelő által megkívánt helyzetekhez. *A tárgy is activ éhben a folyamatban.* A nevelés terén eddig mindig abból származott a legnagyobb eredménytelenség, hogy a nevelendőben csak passiv alanyt láttak. Amint azonban a nevelendőben megvan a hajlandóság az alkalmazkodásra, úgy a nevelési eszközöknek is alkalmazva kell lenniök az egyén lelki tulajdonságaihoz. Senki sem nevelhető saját egyéni lelki alapja tekintetbevétele nélkül és csakis ez irányban nevelve következik be a helyes tartalmú alkalmazkodás a nevelt részéről.

Egy másik norma arra vonatkozik, hogy minden oldalra kiterjesztendő a nevelés. HERBART-nak igaza volt, mikor azt mondta, hogy minden érzéket nevelni kell. Ezen minden irányú nevelési szükségességét KERSCHENSTEINER a »totalitás« normájának nevezte.

A nevelésnek végül *complexnek* kell lennie, azaz a lelki tulajdonságokat egyenlően kell fejlesztenie, hogy complex lelki egyéniségek alakuljanak a neveltekből.

A legjelentősebb ezen normákban annak hangoztatása, hogy személyiséget kivan nevelni, de nem úgy mint eddig, hogy a nevelés mindent elvégezzen, hanem alkalmat kell adni az egyénnek magának is, hogy saját képességeit kifejtve, tapasztalatgyűjtésre külön is alkalma legyen.

Ismereteink ugyanis két forrásból származnak: a közvetlen tapasztalásból és más úton szerzett, a nevelés által nyújtott ismeretekből. Az ember, mikor megszületik, reflex gépezet, mely cselekszik, mert cselekednie kell, függetlenül minden behatástól. Nemsokára fellépnek a motorikus ösztönök, melyek a lassanként ébredező öntudattal lelki ösztönökké fejlődnek. Ezután már olyan ösztönök következnek, melyek érdekekkel vannak kapcsolatban, vagyis már egészen közel vannak a tudatos cselekvéshez.

A lelki ösztönök a 2-6-ik évig fejlődnek s a gyermek játékában fejeződnek ki, illetve ismerhetők fel. Ha a gyermek órákig képes eljátszani valamivel, látszólag minden cél nélkül, akkor is bizonyos célra irányuló érdekét elégíti már ki, mely cél azonban még tudattalan.

A játék ösztönének fejlődése után a munka ösztönének ideje következik be, mikor a gyermek már gyakorlati célok iránt öntudatosan kutat, határozott célok szerint cselekszik, érdekei mind határozott célok szerint alakulnak. És ekkor

már bő tere van a tapasztalatnak. A tudat az eszközökkel hozatik kapcsolatba, melyek útján elérhető valamely cél. Ezen fókig lehet mondani minden embernél egyformán következik be ez az állapot. Ezután jön el az ideje, hogy egy végső célú kitűzve, az egyén érdekei a szerint alakíttassanak s itt már helye van a theoretikus érdeklődésnek is.

A nevelésnek a gyermek érdekei fejlődésének ezen fokozataival számolnia kell s ezen fokozatokon keresztül válik a tanítás a nevelés eszközévé, illetve így válik a tanításból nevelés. A gyermeknek ugyanis mikor az iskolába kerül, már megvan a maga gyakorlati érdekekből kialakított tudatvilága. Addig irányozatlan cselekvése többé-kevésbé már irányozottá vált. Már most hol van az az iskola, mely a mai kort megelőzőleg is számolt *ezzel*, mely elismerte a gyermek praktikus érdekeinek meglétét? Hosszú-hosszú ideig bizony erre nem is gondoltak. A *gyermeknek az kellett, hogy tessenek*, – mondotta elmésen KERSCHENSTEINER – *ami nekünk öreg embereknek tetszett*. Ez azonban nagyon természetes, hogy a gyermeknek nem tetszhetik. Ezért a gyermeknek praktikus érdekeit nem lehet számításon kívül hagyni, hanem éppen e praktikus érdekekre hatva kell nevelni.

A praktikus érdekekkel foglalkozó nevelésnek azután vannak követelményei. És pedig a praktikus érdekek nevelőleg fejlesztendők, illetve befolyásolandók, nem elég a felületes behatás azokra. Továbbá rendszeres módon fejlesztendők, mindig magasabb és magasabb feladatok elé állítva az egyént, illetve érdekvilágának fokozatosan magasabb feladatokat szabva ki. Fontos, hogy az egymásra utaltság érzete, mint a legfőbb társadalmi érzés, e neveléssel fejlesszessék. Vagyis a munka összeköttetésnek kell példáit nyújtani minden esetben az által, hogy közösen végzendő feladatok elé állíttatnak a nevelendők. Az erkölcsi társadalmi érdekek ugyanis jobban nem fejleszthetők, mint közösen végzett gyakorlati munkával. Az elméleti ismeretek, a tudomány szerzésére irányuló érdekek mindig egoistikusak: az egyén csak maga kivan a tudásban részesülni. A praktikus munka, mikor több munkacsoportosul elvégzésére, az összeműködés révén az együttérzésre igazán hajlandóbb egyéneket nevel a társadalomnak, mint a pusztán elméleti ismereteket közlő s csak egyéni külön érdekeket fejlesztő nevelés.

Hogy pedig a társadalmi érzék nevelésére mennyire szükség van, az kiténik az államtan jelenlegi törekvéseiből is, melyek eszményként a jogállam alakzatát állították fel. A jogállam KERSCHENSTEINER szerint a polgárok mindenikének legszabadabb mozgathatóságát biztosítva, az egyenlőség és jogosság elvei szerint kívánja intézni sorsukat; ebben a keretben pedig minden polgárnak saját lábán kell állania. Mi sem nyújt

azonban nagyobb önállóságot, mint a munkaképesség. Erre a munkaképességre, illetve az önálló munkára való kedvre serkentés, ez kell, hogy minden iskolának, minden nevelésnek főtörekvése legyen. Az egyéneket hivatásukban szorgalmasokká is kell tenni. Be kell igazolni példákkal, különösen az együtt való munkálkodás segélyével, hogy az egyéni hivatás nemcsak önmagáért létezik, hanem az összességért is, hogy az egyénileg végzett munka a közösségnek is szolgál'. *Nevelni kell az egyéneket már az iskolában arra, hogy hivatásukat majdan erkölcsösen töltsék be.* De az állam polgárainak az állam szolgálatában is kell állaniok, közre kell működniök állami feladatok végzésében, s itt minden egyesnek, a legintelligensebtől az utolsóig úgy kell szerepelnie, hogy az összességben helyes irányban helyezkedhessek el. Erre is nevelni kell az egyest, s lehet is az iskolában.

Három nagy feladata van tehát KERSCHENSTEINER szerint az iskolának: 1. *előkészítés valamely hivatásra; 2. erkölcsiesítése ezen hivatásnak; 3. az egyeseknek az állam szolgálatára való képessé tétele.*

Előadásainak utolsó részében KERSCHENSTEINER az elemi iskolával foglalkozott különösen. Azt vizsgálta nevezetesen, hogy az előbbi három nagy feladat közül, melyek és miként valósíthatók meg az elemi iskolában.

Az első feladat, az előkészítés valamely hivatásra, nagyon könnyen beilleszthető az elemi iskola keretébe. Sőt az elemi iskola egyenesen átalakítandó munka-iskolává. A gyermekben fejlődő érdekek ugyanis, mikor a gyermek az első oktatás súlya alá kerül, mind oly természetűek, melyek legjobban az eredménnyel járó munkával, s nem játékkal elégíthetők ki. A munkára való nevelés azután munkakedvet kelt első sorban, de ezzel együtt sok minden más jó tulajdonság is fejlődik ki, így szerkesztő kedv, gondolkodni vágyás, tisztán látás, a dolgok összefüggésének észrevétele, s ha ily tulajdonokkal, nagy munkakedvvel hagyja el majd a gyermek az elemi iskolát, akkor az a nevelés bizonyára sokkal tökéletesebb, mint a csupán önző érdekeket fejlesztő ismeretekkel való tömítése a gyermeknek.

A munkaiskola szervezetére nézve KERSCHENSTEINER kiemelte, hogy a fa- és fémmunka, valamint a szövőmunka végzésére alkalmas termék, iskola-konyhák, iskola-kertek létesítése nem okozott München városának túlnagy kiadásokat. A kiadásbeli többletnél azonban sokkal nagyobb értékűek voltak azok az eredmények, melyeket eddig ezzel a rendszerrel elértek.

A második nagy feladat, az erkölcsösítése a hivatásra nevelésnek, az elemi iskolában szintén könnyen és eredménnyel alkalmazható. Együttműködést kell teremteni a munkára

nevelésben, hogy az együttműködők mindegyike érezze saját munkájának a többiekéhez való kapcsolódását és az azokkal egyesítéskor bekövetkező értékbeli nagy emelkedését. Ha többen dolgoznak egy tárgyon, akkor segíteni fognak egymásnak, tekintettel lesznek egymásra, számolni fognak egymással. Egyik sem büszkélkedhetik az összeredménnyel, mindegyik érzi, hogy társaival együtt érte el azt. Hogy mily nagy a nevelő hatása e körülménynek a társadalmi érdekek megjavulására, azt külön hangsúlyozni sem kell.

A harmadik feladatnak, az állam erkölcsiesítésével összefüggő nevelésnek azonban már nincs helye az elemi iskolában, bár KERSCHENSTEINER azt tartja, hogy ennek bizonyos alapismeretei itt is előadhatók, s különösen az önkormányzat példái létesíthetők a tanulók között.

Az állampolgári nevelés közelebbi ismertetését *már nem* nyújtotta az előadó, az elemi iskola fokával foglalkozva, bevégezte előadásait. Ismételten hangsúlyozta, hogy a gyermeket lehetőleg kedvére kell hagyni és nem kell kényszeríteni, a játék és a szemléltető oktatás helyett pedig a gyermeknek cél tudatos munkával, közösen végzett munkával való foglalkoztatása az igazán nagy eredményeket elérő nevelés eszköze.

Krisztics Sándor.

Statisztika.

A németországi felekezetek gazdasági- és culturstatistikája.

{Hans Rost: Die wirtschaftliche und kulturelle Lage der deutschen Katholiken. Köln, 1911. VI. 4- 219/old.}

A Németország katolikus és protestáns részei között culturális és gazdasági téren található különbségek odaát sokszor képezik beszéd tárgyát. Sajtóban és irodalomban egyaránt gyakran foglalkoznak e kéréssel A felületes utazónak is szemébe kell, hogy tűnjék nem egy szembeszökő különbség a kifejezettebben protestáns és katolikus ország-részek társadalma, általános jellege között. Mindennek a történeti alakulásban és ki tudja mennyi körülményben rejő számos oka kell, hogy legyen.

Ebbe a kérdésbe világít most bele a statistika segélyével HANS ROST, aki saját egyházának nézőpontjából vitatja tár-

gyát és kinek munkáját annak rend kívül gazdag és nagy szorgalommal összeállított statisztikai adatszoportosítása teszi érdekessé és alapossá. Könyve ezen a módon a német társadalom szerkezetének ismeretéhez jelentő adalékokat szolgáltat, melynek különös érdekességet adhat Németországban az a körülmény, hogy ott széles körökben vált megszokottá a vitatkozás afelett, vajjon igaz-e az, hogy a katolicizmus hatása gazdasági és kulturális tekintetben kedvezőtlen volna. Az ellenkező állásponton álló szerző a statisztikának, különösen pedig az 1907-iki foglalkozási és üzemösszeírásnak feldolgozott adatait sorakoztatja fel a probléma megvilágítására. Előnyére szolgál könyvének, hogy annak túlnyomó részében nem egyéni véleménye, hanem a birodalmi statisztikai hivatal által gyűjtött és feldolgozott számadatok állanak előtérben és hogy német alapossággal és leplezetlenül állapítja meg az általuk mutatott előnyös és hátrányos oldalakat egyaránt.

A foglalkozási ágak statisztikájánál mindjárt szembetűnik, hogy a német katolikus népesség erősebben van képviselve a mezőgazdasági foglalkozási ágakban. Ha az 1907. június 12-iki állapotot vesszük alapul, úgy Németország lakosságának 62.1 százaléka esik a protestáns, 36.5% a katolikus és 0.92 a zsidó felekezetre. A különböző főtermelési ágakban való részvételük aránya ellenben a következőképpen alakul százalékokban:

	Protestáns	Katolikus	Zsidó	Egyéb
mezőgazdaság, állattenyésztés, erdészet, halászat stb.	55.6	44.2	0.03	0.19
ipar, bányászat, kohászat	62.6	36.2	0.56	0.53
kereskedelem, beleértve a koresma és vendéglős üzle- teket	65.4	29.9	4.19	0.53

Látható ebből tehát, hogy a katolikus és a protestáns népesség az *iparban* abszolút számoknak úgyszólván a hajszálalig megfelelő arányban van képviselve. A mezőgazdaságban a katolikus népesség abszolút származásánál erősebb, a protestáns gyöngébb. A kereskedelemben a katolikusok százaléka feltűnően alacsony, a protestánsoké normális és a zsidóké rend kívül erős.

Közelebről vizsgálva most már az egyes főtermelési ágakon belül a különböző foglalkozási ágakat, a szerző mindenütt részletes statisztikai adatokat tár elénk s arra az eredményre jut mindezek alapján, hogy Németország katolikus népessége számszerint azokban a foglalkozásokban van inferioritásban, ahol erősebb üzleti szellem és képzettség valamint erősebb vállalkozási hajlam szükséges. (38 b). Ezek pedig a legnyereségesebb foglalkozások lévén, érthető, hogy a bennük kisebb arányban való képviseltetés az anyagi tekintetben való inferioritást is jelenti. Ellenben abszolút számánál

jóval nagyobb mértékben talál képviselőre a katolikus német birodalmi népesség a bányá- és kohóipar munkásai között, azokban az iparágakban tehát, amelyek a legnagyobb bér-munkástömegeket foglalkoztatják. Az ipari munkásság kedvezőtlenebb socialis rétegeiben feltűnően nagy tehát a katolikus vallásnak aránya (43). Ennek a statistikai eredménynek előállításánál azonban igen fontos körülmény az is, amelyet a szerző nem emel ki kellően, hogy a bányá- és kohómunkások között minden bizonynyal nagy számmal kell képviselve lennie a keleti országrészek lengyel munkásainak, mint olyanoknak, akik alacsonyabb ipari culturájuknál fogva többnyire mint tanulatlan munkások szerepelnek.

Nagyon érdekesek ROST-nak azok az adatai, melyeket a vagyoni jólét statistikája gyanánt tár elénk. Arra az általános következtetésre jut, hogy a protestáns népesség általános és átlagos vagyonossága fölötte áll a katolikusokénak. Nagyobb az általános adózó képességük és nagyobb képviseltetésük aránya az előnyösebb és az intelligensebb társadalmi rétegekben (97. l). Szorosan összefügg ez azzal a körülménnyel, hogy a katolikus német népesség kisebb arányban talál képviselőre a legkülönbélebb közép- és felsőfokú tanulmányok végzői között, ami ismét anyagi inferioritásának a folyománya. Végeredményben tehát az u. n. katolikus »inferioritás« az államszolgálat, az akadémiái pályák terén és egyebütt is nem egyéb mint a csekélyebb fokú átlagos vagyonosság egyszerű következménye, (u. o.) Nagy súlylyal esik azonban a mérlegbe itt is az a körülmény, hogy a katolikus népességnek jelentékeny százalékát alkotó lengyel népesség aránylag igen kedvezőtlenül befolyásolja az így előálló statistikai eredményt.

Rend kívül érdekesek ebben a fejezetben a németországi zsidók vagyonosságára, illetve jövedelmére vonatkozó adatok. Hogyha a jólét statistikájánál a kinyomozott adóalapot és a befizetett adómennyiséget vesszük ismertető jelül, akkor az átlagos vagyonosság dolgában erősen vezetnek a zsidó vallásúak Németországban is. Különösen áll ez az egyes városokra vonatkozólag. így például, ha Berlin 20 márkán felüli adófizetőit nézzük, az 1905-6. évi statistika szerint, akkor a kb. 70 százaléknyi protestáns lakosságra az adótehernek, illetve az alapul vett jövedelemnek csak 60% százaléka, a 7 százaléknál valamivel nagyobb katolikus lakosságra annak csupán 4.8 százaléka, a 14.2s százaléknyi izraelita lakosságra ellenben az adóalap és teher 30-nál nagyobb százaléka esik.

Frankfurt összes adófizetői közül 1900-ban egy protestáns adózópolgár mégegyszer annyi, egy izraelita pedig hétszer annyi adóalap után volt átlag adóval megróva, mint egy kath. vallású adófizető.

A gazdaságánál is sokkal jellemzőbb culturstatisztika talán még inkább érdekelhet a vallásfelekezetek szerint megállapított eredményeiben, hiszen a vallás és cultura történeti összefüggéséről oly gyakran esik szó. Korunkban azonban megállapíthatjuk azt is, hogy bármennyire nagy jelentőségű is a népesség nagy zömének általános műveltségi színvonala tekintetében az évszázadokon át különböző hatásokban érvényesült vallási befolyás, az *egyéni* culturszínvonalnak meghatározója manapság általánosságban legelső sorban a vagyoni helyzet, másodsorban pedig a culturalis intézmények könnyebben vagy nehezebben igénybevehető volta.

Szerzőnk a németországi katolikusok kisebb arányú részvételét a magasabb és a középfokú tanulmányokban szintén a két tényezővel magyarázza meg. Földrajzilag megállapítható, – úgymond – (98), hogy a katolikus Németország kevésbé dúsán volt és van megrakva a különböző tanintézetekkel, mint a protestáns. Ennélfogva az aránylag szegényebb protestáns német is könnyebben küldheti gyermekeit közép- és főiskolákba, mint katolikus polgártársa. Ha hozzávesszük a katolikusok aránylag gyöngébb átlagos vagyoni viszonyait, még tisztábban áll előttünk az oka annak, hogy miért nagyobb a protestáns tanult emberek aránya Németországban.

A magam részéről hozzátenném még azt is, hogy a meglehetősen sok gyermekű protestáns papi családok is igen sok »lateinert« adnak az országnak. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a protestáns jellegű culturintézmények száma is nagyobb. így például ilyen jellegű a lipcsei egyetem is stb. stb.

Jellemző többek közt a katolikus vallású docensek csekély aránya a porosz egyetemeken. Az 1896/7. tanévben Poroszország 34.5 százaléknyi katolikus népessége daczára a rendes tanárok $11\frac{3}{4}$, a rend kívüliek 12.5, a magántanároknak pedig $8\frac{3}{4}$ százaléka volt katolikus. Még jellemzőbb a porosz középiskolák felekezeti statisztikája. 1910-ben Poroszországban:

	protestáns	katolikus	zsidó
	vallású tanuló volt		
a gymnasiumokban	58.7	35.3	6
progymnasiumokban	43	54	3
reálgymnasiumokban	78.2	15.7	6.1
reálprogymnasiumban	71.9	24.5	3.6
főreáliskolákban	81.3	14.4	4.3
reáliskolákban	79.9	14.1	5.6

Érdekes jelenség, hogy míg a reáliskolákban és reálgymnasiumokban a katolikus vallásúak különbeni ország számarányuk felét sem érik el többnyire, a gymnasiumokban elérik s az algymnasiumokban jelentékenyen meghaladják azt.

A zsidó vallású középiskolai tanulók számaránya következetesen csökken Poroszországban, miből az értelmiségi pályákon való szerepük jelentőségének csökkenése is következtethető, így a fentebbi kimutatással szemben számarányuk 1886-ban még a következő volt százalékokban kifejezve: a gymnasiumokban 9.4, progymnasiumokban 7.3, reálgymnasiumokban 9, reálprogymnasiumokban 5.6, főreáliskolákban 6.4, reáliskolákban 17.4 A felsőbb leányiskolákban pedig 1891-től 1906-ig 11.7%-ról 8.5%-ra csökkent az e felekezetbeli tanulók száma stb. stb.

A kath. többségű Bajorországban és Elzasz-Lotharingiában ellenben a középiskolák összes fajtáinál állandó emelkedésben van a katolikus vallású tanulók számaránya, az izraelitáké pedig itt is, valamint a többi német államokban is állandó csökkenésben.

Az összes népesség tömegaránya dolgában a változások kevésbé jelentékenyek. Volt ugyanis Németország népességéből:

	protestans	katholikus	zsidó
	v a l l á s ú		
1871-ben	62 ³¹	36 ²¹	1 ²⁵
1907-ben	62 ¹⁰	36 ⁵⁰	0 ⁹⁴

A birodalmi összes népességet véve tehát csakis az izraeliták arányának jelentékeny csökkenése állapítható meg, ami részben beolvadásukkal, részben csekélyebb átlagos gyermekszámukkal magyarázható. A két legnagyobb keresztény felekezetnél mindössze háromtized százaléknyi eltolódás van a katolikusok javára, ami a népesedés menetének lényegében azonos fejlődéséről tesz tanúságot. Az egyes tartományokban és városokban természetesen nagyobb hullámzások tapasztalhatók, melyeket nagyobb részletességgel tárgyal a szerző (124-152). Megállapítható, hogy a népességvándorlásoknál aránylag nagyobb mértékben vett részt a katolikus elem. A túlnyomóan katolikus osztrák, magyar és orosz (lengyel) munkások bevándorlása és a szintén katolikus francziák kivándorlása Elzasz-Lotharingiából erős statisztikai tételeket alkottak, melyek szerző szerint aligha befolyásolták kedvezően a kath. népesség kulturális átlagának statisztikai eredményét (139). Ami a természetes szaporodást illeti, úgy a három említett felekezet közül a katolikusok születési és halálozási aránya a legmagasabb s a zsidóké a legkisebb.

100 elhalálozott poroszországi lakosra esik:

	Protestans	Kath.	Zsidó
1880-ban	63 ⁶ (64 ⁶)	35 ³ (33 ⁸)	0 ⁹¹ (1 ³³)
1890-ben	53 ⁵ (64 ²)	35 ⁵ (34 ²)	0 ⁸³ (1 ²⁴)
1900-ban	62 ¹ (63 ³)	36 ⁹ (35 ¹)	0 ⁷⁹ (1 ¹⁴)

(A zárjelben levő számok az egyes felekezeteknek a lakosságban való abszolút számarányát jelzik.)

Feltűnően alacsony tehát a zsidók halálozási aránya, ami annak a következménye elsősorban, hogy nagyobbbrész a vagyonosabb osztályokhoz tartoznak Németországban. (139. 1.)

Talán a legjellemzőbb mégis az egyes felekezetek házasságainak termékenységi statisztikája.

1875-től 1900-ig az egy-egy házaspárra eső átlagos élveveszült gyermekszám ugyanis 25 éves átlagban Poroszországban a következőleg alakult:

Tiszta protestáns	Tiszta kath.	Tiszta zsidó	Kathol. és protest. vegyes
h á z a s f e l e k n é l			
4,0	5,0	3,7	3,1

Feltűnően nagyobb tehát a katolikusok gyermekszáma. Az egyes különböző tartományok közt a lengyel és mazúr vidékeken haladja meg leginkább a katolikusok gyermekszáma a protestánsokét.

Azonnal szembeűnő jelenség, hogy a vegyes házasságok gyermekáldása jóval kisebb, mint az azonos felekezeti pároké. Valószínűleg azért van ez így, mert a vegyes házasságokat legkevésbé köti a termékeny parasztság. Így például dacára annak, hogy a katolikusok átlagos gyermekszáma nagyobb a protestánsokénál, a kath. és prot. vegyesházasságok gyermekszámának átlaga jelentékenyen alatta marad a tiszta protestáns párok gyermekátlagának. Ezt igazolja az alábbi Poroszországra vonatkozó kimutatás. (142. 1.)

Egy-egy házasságra esett átlagos gyermekszám:

	Protestáns férj		Katholikus férj	
	protest. nővel	kath. nővel	kath. nővel	protest. nővel
1875—1879	4,5	3,3	5,3	3,6
1880—1884	4,5	3,4	5,2	3,6
1890—1894	4,2	3,2	5,2	3,1
1900—1904	3,8	2,9	5,3	3,0
1875—1889	4,4	3,3	5,3	3,4
1890—1904	3,9	3,0	5,2	3,0

Ez a táblázat egyúttal a neomalthusianizmus térfoglalását, illetve a gyermekszám következetes alábbszállását, de egyúttal azt is mutatja, hogy a katolikus vidékeket ez a jelenség 1904-ig alig befolyásolta.

A vegyes házasságok csekélyebb gyermekáldása azonban a legkirívóbb a keresztény-zsidó házasságoknál. Míg ugyanis azokra a házasságokra, ahol mind a két fél izr. vallású volt, Poroszországban 1875-1889-ig átlag 4½ és 1890-től 1904-ig 3 gyermek esett, a keresztény-zsidó házasságok gyermekátlaga ugyanakkor 1,7, illetve 1% volt, mely adatokból világosan le lehet már olvasni az érdekházasságok neomalthusianizmusát. (142.)

ROST könyvének kevésbé statisztikai természetű részei (153-219) szintén érdekesek. A felekezeti szempontokkal összefüggő kulturviszonyok jellemzésének számos adatait találhatjuk azokban. Ismertetésüktől azonban eltekintek, mert alapos megbíráshoz a német társadalom vallási viszonyainak tökéletes ismeretére volna szükség.

Balás Károly.

Társadalomtan.

Környezet vagy átöröklés?

(Nemes Lipót: a Magyar Gyermektanulmányi Társaság titkára: A kültelki gyermekek élete és jövője. Hungária könyvnyomda, Budapest, 1918. 36 l.)

A külső körülmények teszik-e az embert vagy pedig a veleszületett sajátságok? Erre a kérdésre megfigyelésen nyugvó pontos választ adni még nem sikerült.¹⁾ Pedig a választól függ a társadalmi téren alkalmazandó gyakorlati eszközeink minősége. Ha bebizonyosodik, hogy csupán a külső világ idomítja az alapjában véve semleges értékű embert, hogy a gonosztevő, a koldus, a hülye csupán a mostoha sors áldozata, akkor csak a környezetet kell megfelelően javítanunk, hogy egy tői-egyik kívánatos polgárokat neveljünk fel. Ha viszont bebizonyosodik, hogy az átöröklött természetén nem segít vagy ront a külső behatás, hogy a született gonosztevőn előbb-utóbb a jó nevelés daczára is kitör bűnöző hajlama vagy a kiváló ember saját erejével a sárból is kiemelkedik: akkor mit sem használ a környezet javítása, ellenben a fejlődést célzó egyedüli eszközünk a szegények, fogyatékosak, gonosztevők szaporodásának visszaszorítása, melyet a ma élő nemzedék védelmére azoknak intézeti elzárásával is kiegészíthetünk.

Az imént vázolt álláspontok mindegyike túlságba menő tévedés. Sem a külső környezet egymagában, sem csupán az

¹⁾ Legalaposabban tárgyalja a kérdést: HANS W. GRUHLE: Die Ursachen der jugendlichen Verwahrlosung und Kriminalität. Studien zur Frage: Milieu oder Anlage. Berlin. Springer, 1911., 454 lap. A szerző egy javítóintézet 105 növendékét vizsgálta és az anyagon négy esztendeig dolgozott. Bár következtetései éppen a túlságos óvatosság miatt néha egyoldalúak, munkaterve mintaszerű és főleg a nálunk gyakran nagyon is felületes eljárással szemben mintául szolgálhat.

átöröklött szervezet nem szabja meg az ember minőségét, hanem mindkettő együttvéve. Az emberrel született sajátságok a nyers anyag, melyből az élet, ez a nagy művész vagy olykor rettenetes kontár idomítja az egyént. Sárból a legjobb szobrász sem tud márványszobrot gyúrni, viszont a carrarai márvány tömbből sem lesz soha műtermék, ha kalapáccsal céltalanul ütögetjük.

Átöröklött szervezet és a külső környezet együttvéve: ez az uralkodó nézet. De ellentmondást nem tűrő módon bizonyítva ez nincsen, és azért támad a két szélső, egyoldalú felfogásnak is mindig újabb híve. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság füzetes vállalatának kilenczedik: »A kültelki gyermekek élete és jövője« című füzetében a szerző, NEMES LIPÓT újra a külső környezet egyedüli szerepe mellett tör lándzsát. Figyelemre nagyon is méltó sok adatot hord össze, ecsetelve, mily rettenetes behatásoknak van kitéve a kültelki gyermek; e behatások teszik szerinte az ott felnövő gyermeket gonosztevévé, testében, szellemében és lelkében elmaradottá. »Ne gondoljuk, hogy ennek a gyermeki lélek abnormitása az oka vagy talán a magas vagy alacsony homlok, a furcsa fejjel, nyitott száj vagy rendetlen fogazat, mint az elméleti psychologusok (?) ezt kutatni szokták; kik ha semmi furcsa fejlődést nem találnak, akkor sem engedik tudományukat csődbe kerülni, mert ilyenkor rásütik a gyermekre az atavismus (?) bélyegét.« De ha valaki mégis így valahogyan gondolkodik és a másik végletből szólva, ezt mondja: aki ott a kültelken megszorul vagy onnan ki nem emelkedik, az máimagában véve is selejtes ember; az a csöcselék a nagyváros szó szerinti salakja; azért él rettenetes viszonyok közt, mert hitvány és nem azért hitvány, mert véletlent l odakerült – ha \ alaki így látja a dolgot, azt NEMES LIPÓT-nak bizonyításai nem téríthetik el bizonyára szintén egyoldalúan téves nézetétől, viszont az is hozhat a fogyatékoságnak átöröklése mellett ugyanannyi igaz érvet, mint NEMES LIPÓT az ő szomorúan való leírásával a maga álláspontja mellett.

Belekapaszkodtunk a szóbanforgó munka hibájába, melylyel a környezet mindenható szerepét hangsúlyozza; azért tettük ezt, mert nálunk nagyon elterjedt hiba és ellentmondásra csábítva, könnyen a másik végsőséget váltja ki, mely a külvilággal nem törődve, csupán az átöröklésre van tekintettel. Itt annak tere nincsen, hogy a környezet és veleszületett sajátságok kölcsönös fontosságát tárgyaljuk; utalok a faj egészségtan számos tanulmányára.¹⁾

¹⁾ Lásd a Szemle 1913. márcziusi számában a fajegészségtan irodalmáról beszámoló tanulmányomat. Mint legfontosabb munkát újra megemlítem W. SCHALLMAYER: Vererbung und Auslese (FISCHER JENA, 1910. 2. kiadás) című művét.

Előbb elismertük, hogy a vitás kérdés minden kétséget kizáróan bebizonyítva valóban nincsen még. NEMES LIPÓT az elzüllés ellen óvszert ajánlva, önkéntelenül felveti azt a módszert, melynek alkalmazásával majd tapasztalati, pontos választ kell kapnunk. Elismeri, hogy a züllött gyermekek javításának mai eszközei »hiábavalóak«, és azt ajánlja, hogy az ily gyermeket már három éves korában ki kell ragadni a romlott környezetből. Ilyesmi nyújtana pontos választ kérdésünkre is. Ha a nyomor- és büntanyán megfogamzott csecsemőt tisztességesen felneveljük, azután figyeljük, milyen embert faragunk belőle, *milyenek lesznek saját ivadékai*: eléggé számos példa alapján, akkor fogjuk csak igazán tudni, hogy a környezet-e vagy az átöröklés a döntő tényező. NEMES LIPÓT bizonyára úgy reméli, hogy ily eljárás mellett átlagban rendes emberekre, családokra számíthatunk: a másik véglet hívei azt vitatják, hogy »mindhiába, kibújik a szög a zsákból és a többség, ha nem is mind, visszasülyed a szemétkébe, a középuton, azt vélik, hogy az így kiragadott egyének vagy utódaik közt jóval több lesz a hitvány, mint a rendes lakosságban, bár sokan valóban meg fogják állani helyüket.«

Addig is, míg ily bizonyítékokkal nem rendelkezünk, tehát jó sokára még, nézetem szerint téves akár az egyik, akár a másik véglet mellett dönteni. El kell fogadnunk mindkét fél érveit és az átöröklés kérdését csakúgy szükséges tanulmányoznunk, mint a külső viszonyokat. A fajegészségtanra épp oly szükségünk van, mint a társadalomtan bármely ágára. A környezet javítására irányuló igyekezetünk nem zárja ki az eugenikát.

Ettől az alaphibától eltekintve, NEMES LIPÓT tanulmánya értékes munka. Megkapóan ecseteli azokat a borzasztó viszonyokat, melyek a kültelki gyermeket környékezik és bűnre csábítják, nyomorban visszatartják. Szomorúan fontos az a megállapítás (a szerző tanító), hogy az iskola mai alakjában tehetetlen az erkölcsi züllöttséggel szemben; erkölcsi nevelésre és kézügyesítő oktatásra van szükség, mert a nyelv- vagy számtan nem használ.

A füzet szívhez szól, lelkiismeretünket rázza fel, tettere buzdít. A vitás kérdések tisztázásához azonban nem járul hozzá.

Hoffmann Géza.

Társadalmi politika.

A nyereségrészesedés.

(B. C. Kershaw: The future relatione of capital and labour. Forthnightly Review. 1913. decemberi szám.)

Angliában a közvélemény mindinkább tudatára ébred azon veszedelemnek, mely a folyton ismétlődő strikeok és kizárások következtében az egész nemzet gazdaságát fenyegeti. Angliában, hol a társadalmi evolutio terén mindig legjobban tudták az egyensúlyt állandóság és változás között megtalálni, maga a társadalom siet a bajok megszüntetése érdekében az állam hivatásos tényezőinek segítségére. A formát, melyben a társadalom ezen törekvése nézete szerint sikert ígér, B. C. KERSHAW a »Forthnightly Review« decemberi számában ismereteti. Bevezetésül S. ASKWITH, a munkatanács elnökének s a híres békéltetőnek beszédét idézi, annak bizonyítására, hogy az utóbbi évek tapasztalatai alapján kétségtelen, hogy a munkásmozgalmak erőszakkal el nem nyomhatók, hanem jóakarattal, neveléssel és kölcsönös megértéssel irányíthatók. A harmonikus összeműködés eddig sok ecetben kitűnően bevált eszköze a részestársi (Co-partnership) és a nyereségrészesedési (Profit-sharing) intézmény.

Ezen intézmények különböző módozatai megegyeznek abban, hogy minden alkalmazott egy évi vagy több évi szolgálat után részesül a vállalat nyereségében a béréhez képest megállapított arányban. Az egyes munkást megillető részt vagy készpénzben fizetik ki, vagy pedig javára elkönnyvelik s a vállalatba befektetik, s most már ennek alapján a vállalat nyereségében az őt megillető rész alapján osztozik. Ezen részt visszafizetik azonban a munkásnak távozás, betegség esetén, vagy más egyetértőleg megállapított okokból is. Különböznek ezen módozatok a munkásszervezetek (Trade Union) képviselte alakzatoktól, amennyiben előbbieket nem zárják ki a cégek tapasztalt pénzügyi és műszaki vezetőit. Mert a munkásokból alakított vezető bizottságok – bár tisztességes szándékúak – nem helyettesíthetik a tapasztalt és iskolázott üzletembereket. Helyüket csakis a kisebb üzemű, csekély tőkét s különös üzleti szellemet nem igénylő vállalatokban állják meg, egyébként mint a tapasztalatok mutatják, nem működnek sikerrel. A modern iparüzéshez ugyanis különösen három kellék szükséges: elegendő és olcsó tőke, ügyes és

megelégedett munkások s végül tapasztalt vezetés, mely a termelést folyton tökéletesíteni, a conjuncturákat kihasználni s az üzlet körét szélesbíteni tudja. Ezek egyikének hiánya volt az oka, miként azt BALFOUR kimutatta, hogy a munkásszervezetek által propagált szövetkezeti alakzatok minden ez irányú törekvése meghiúsult; hozzájárult még ehhez a bizalom hiánya, az ellenőrzés és ügyvitel nehézsége. A részestársi és nyereségrészesedési intézmény fentemlített alakzatának 133 módosulata működik sikerrel Angliában az ipar és kereskedelem legkülönbözőbb ágaiban a vezetőség, a részvényesek és munkások eszményi együttműködése alapján. Megjegyzendő, hogy ugyanezen mozgalom Németországban is sikeresen halad előre, mint erről W. FOEKSIER is beszámol.

Az előnyöket, melyek ebből folynak, nem kell külön bizonyítani. Tőkére és munkára egyaránt előnyös. Például a szerző ismertet egy néhány alakulatot. A South Metropolitan Gas Co., melynek mintegy 6000 alkalmazottja van 1889-ben vezette be a részestársi intézményt. Az alkalmazottak miként a részvényesek százalékokban kapták az őket megillető részt, felét készpénzben, másik felét pedig részvényekben. Ily módon 1910-ben a társaság alkalmazottjai 6,039.840 K értékű részvény tulajdonában voltak. Az osztalék a bér 3%-9½%-ig emelkedett. A I. T. és I. Taylor Ltd. cég nagy gyapjúiparvállalata 1892-ben szintén a részestársi intézményt fogadta el, mely azon elven alapszik, hogy az 5% felüli nyereség megoszlik tőke és munka között. Az alkalmazottaknak így kijáró rész részvényekbe lesz fektetve, s osztalékot hoz. Egy magát megnevezettni nem akaró vegyészeti gyár, melynek alaptőkéje 13,960.000 K nyereségrészesedés formájában a 6%-on felüli nyereséget a tőke és azon alkalmazottak közt osztja meg, kik legalább egy évig voltak szolgálatában. 1907-ben a részvényesek 12%, a munkások 6%-ot kaptak, 1912-ben előbbieik már 20%-ot, utóbbiak 14%-ot. Az évi jelentésben az igazgatóság megelégedéssel jelenti, hogy közte s a munkások, valamint a munkásszervezetek közt a legkisebb nézeltérés sem fordult elő. A részestársi intézmény egyik legeredményesebb s legtanulságosabb formáját a Mettrs. Lever Bros. Port Sunlight szappangyártársaság alkalmazta s ezen idő óta különösen nagyarányú fejlődést mutat. Alaptőkéje 130 millió K. E társaság 1909-ig munkásjóléti intézményeket létesített az évi nyereség egy részéből. Ezen évben a részestársi intézményt a következőképp valósította meg: Minden egyes alkalmazott, aki 25 éves elmúlt s legalább 5 évig volt a társaság szolgálatában, munkabére arányában részjegyeket kapott. Az így kibocsátott részjegyek összértéke mintegy 12 milló koronát tett ki. A részjegyek a

rendes részvényekkel együtt részesednek az osztalékban 5%-ig. Ha az alkalmazott 65 éves múlt, valamint betegség és halál esetében a részjegyek elsőbbségi részvényekre válthatók be az özvegy javára is s ezek osztaléka $7\frac{1}{2}$ -10%-ra emelkedett. Emellett a rendes részvények tulajdonosainak jövedelme állandóan emelkedik. A munka osztaléka 1909-ben 177.096 koronát tett ki, 1041 alkalmazott javára, 1911-ben 688.962 K-t 1504 alkalmazott javára.

Hogy ezen siker ellenére Angliában 1865 óta 298 alakulatból 133 vált be, annak okát keresni azért is szükségesnek tartotta a szerző, mert tudományos szempontból a sikerelenség sokszor több tanulságot nyújt, mint a siker. Egyik legnagyobb akadálya e mozgalomnak a munkásszervezetek ellenséges magatartása volt, mert ha a munkásvezérek látszólag bele is törődtek s jóváhagyták, titokban mégis ellene dolgoztak. Ennek oka abban keresendő, hogy szerintük ezen intézmények s a munkásokat önzökké és közös érdekük iránikiönyösekké teszik, a testületi szellemet megbontják, másrészt a munkások vezetői prestigeüket csak úgy tudják fenntartani, ha a munkás és munkaadó közti ellentétet szítják, igen károsnak bizonyult a vállalatok azon eljárása, hogy alkalmazottaiknak nem engedték meg a munkásszervezetekhez való csatlakozást s nem ismerték el strikehoz való jogukat. Pedig a tapasztalat szerint éppen azon vállalatok érték el a legnagyobb eredményt, melyek alkalmazottaiknak e tekintetben teljes szabadságot adtak. A szabadság a kezdet nehézségei közt igen előnyös volt. Lehetetlenné tették továbbá a vállalatok a kölcsönös megértést az által, hogy esetleges veszteségek esetén nemcsak az osztalékot, hanem a munkabéreket is lejjebb szállították. Ezen körülmény amellet, hogy elégedetlenség és békétlenség okozója, egyszersmind a jó munkások vándorlásához vezet, pedig minden egyes vállalatnak érdeke, hogy jó munkásait minden áron, tehát esetleges áldozatok árán is megtartsa. A vállalatoknak tehát saját jól felfogott érdekükben sem szabad a munkabéreket leszállítaniuk. Az osztalékok csökkenését illetőleg pedig a munkásokat nevelni kell arra, hogy minden vállalkozás esetleg veszteségekkel is járhat. A munkaadók jóakarata néha azonban a munkások rosszakarátán is hajótörést szenvedett. A munkások ugyanis a munkásszervezetek hallgatólag jóváhagyásával silány munkateljesítményekkel fecsérelték az időt (ca'canny). Ezen intézményeknek pedig épp az a céljuk, hogy a munkást a munka minél jobb és gyorsabb elvégzésére serkentsék. Ily esetekben a munkaadó látva alkalmazottainak a közömbösségét, visszavonta rájuk nézve előnyös intézkedéseit. Ezen a bajon is csak a munkások nevelésével lehet segíteni, annál is inkább, mert nemzeti érdekről, nemzeti ipar versenyképességéről s így

a munkások érdekéről van szó, minthogy eljárásuk a bel-földi termelést drágábbá teszi a külföldi ipar előnyére.

Ezen akadályokat számba véve a szerző három feltétel teljesítését jelöli meg, mint célravezetőt e mozgalomban.

1. A munkások korlátlan jogát a munkásszervezetekhez való csatlakozásra és a strikera.

2. Az egyezség útján megállapított munkabérek állandó elismerését, valamint a nyereségben egy meghatározott mérték szerinti részesedést.

3. Végül az osztalék egy részének készpénzben való fizetését, másik részének a vállalat részvényeibe való befektetését.

Ami az első feltételt illeti, sokan vannak, akik ezen szabadság megvonásával akarják a munkásszervezetek erejét megtörni, annál is inkább, mert a legszélsőbb elemek uralkodnak bennök. Azonban remélhető, hogy a mai rend kívüli idők elmúltával a higgadtabb elemek fognak felülkerekedni. A szervezetek ellenséges magatartásával szemben a békés hajlandóság, a kölcsönös megértés keresése s a nevelés a legcélravezetőbb. Előnyös továbbá a munkásvezérek közül egyesek beválasztása a vállalatok igazgatóságába, mert jövedelemhez juttatva őket, felmentik azon kényszerűség alól, hogy prestigeük fentartása érdekében minden áron az elégtelenséget szítsák. Mint a nagyobb vállalatok igazgatóságának tagjai megtanulják és közvetlenül látják egy modern vállalat vezetésének nehézségeit s ezen tapasztalatok birtokában jobban fogják megválasztani azon eszközöket, melyekkel a munkások jogos panaszainak és sérelmeinek orvoslását elérhetik.

A második feltételre vonatkozóan meg kell értetni a munkásokkal és biztosítani kell őket, hogy a nyereségben való részesedés kérdése nem befolyásolhatja a munkabéreket. A nyereségnek a tőke és munka közötti elosztására célszerű vegyes bizottságok alakítása, mert így a folyton megújuló elégedetlenségnek és súrlódásoknak elejét lehet venni.

A harmadik feltételt illetően a részesedés egy részének a vállalatba való befektetése igen előnyös, mert a részvények értéke rendes üzletmenet esetén növekedvén, az értéknövekedésben a munkás is részesedik. E tekintetben nyilvánvaló a részestársi intézmény előnyösebb volta a nyereségrészesedésnél, mert az előbbi alapján a munkás nemcsak a nyereségben részesedik, hanem részjegyei révén a vállalat társtulajdonosává is lesz, s emellett a felelősségből is kiveszi részét s lassankint a tőkések osztályába emelkedik. Ezen előnyök által magyarázható meg, hogy ma Angliában a munkások tulajdonát képező részjegyek összértéke mintegy 13,676.000 koronát tesz ki s az utánuk járó osztalék 1,860.000 koronára rúg.

Mindezek alapján jogosult azok reménysége, kik a tőke és munka mai rendszertelen és anarchikus viszonya mellett a részestársi intézményben a békés és fokozatos fejlődés egy hathatós eszközét látják.

Láng István.

Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban.

(Szeberényi Lajos Zs.: Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban. Budapest, 1913.)

Korunk társadalmi mozgalmainak legszembetűnőbb jelensége a tömegek hatalomra jutása. A tömegek évszázadokon keresztül passiv eszközök voltak a kormányzók kezében; ma már hova-tovább teljesen az övék lesz a döntő szó. Az alsóbb néposztályok öntudatra ébredése vetette meg a velük foglalkozó tudományágnak, a tömeglélektannak alapját Ennek az új tudománynak bizonyos megállapításai TARDE, LE BON, SIGHELK és Rossi munkáiból eléggé közismertek. Nem szándékunk a kérdéssel bővebben foglalkozni. Kétségtelen, hogy van tömeglélek, melynek jelenségeit nem lehet megérteni az individuális lélektan alapján, bármennyire tiltakoznak is ez ellen az erős individualisták (MAX NORDAU) és azok, kik nem tudnak megszabadulni az iskolás individuális lélektannak már beléjük rögzített megállapításaitól.

SZEBEKÉNYI könyve kétségtelenül becses adatokat szolgáltat az alföldi parasztvárosok tömegéletéhez, ámbár megállapításai nem általánosíthatók, inkább csak egyes helyekre jellemzők és kissé pessimistikus következtetéseivel sem lehet egyetérteni.

Az alföldi tömegmozgalmakban is megtaláljuk a tömegeknek azokat az általános jellemvonásait, melyeket LE BON is hangsúlyoz, minők a hiszékenység, suggerálhatóság, a gondolkodó ész hiánya, s egy határozott iránya a gondolatoknak és érzelmeknek.¹⁾ De az érzelmeknek olyan vad és vehemens kitéréseivel nem találkozunk az alföldi parasztvárosok tömegeinél, mint aminők a latin tömegeknél, főleg a francziáknál úgyszólván napirenden vannak. A magyar faj kissé skeptikus és nehezen mozgó; a legnépszerűbb tömegvezérekben sem bízik túlságosan, különösen, ha az illetők

¹⁾ LE BON Tömeglélektana (ford.: Balla A.) Budapest, 1913.

nadrágos emberek. Megengedem, hogy annak a vidéknek magyar lakossága, melyet különösen SZEBERÉNYI nagyon jól ismer, valóban olyan, mint amilyennek könyvében rajzolja. De ennek talán az az oka, hogy' itt a magyar lakosság közé az idők folyamán szláv elem vegyült és meg van bennök a szlávok enthusiasmsusa. A Duna és Tisza közötti parasztvárosok magyarsága – pedig talán ez a legtisztább magyarság - korántsem suggerálható ennyire. A hébe-korba közéjük vetődő szónokot itt is meghallgatják ugyan, »jól beszél«, »igaza van«, mondják közbe, különösen, ha erősebben kikel a fennálló rend ellen, de a hatása egészen véve mulékony.

De viszont sok jellemvonás megvan itt is. Az úrgyűlölet mindinkább erősödik. Pl. Kiskunhalason »betyárkaszárnya« a gymnasium népies neve, ahonnan »népnyúzó« és »kapaszkazakerülők« kerülnek ki. Az úrgyűlöletet kifejező egyéb paraszti szólásokból pedig egész kis gyűjteményt lehetne összeállítani. De nem hagyhatom említés nélkül, hogy egy új paraszttypus is kialakult majd minden nagyobb Duna és Tisza közti parasztvárosban. Ez a se nem úr, se nem paraszt osztály, amely jobbmódú parasztgazdákból áll, olyanokból, kik végeztek néhány gymnasiumi osztályt (a III. és IV. osztályban rendszeren megbuknak). Ezek örülnek, ha az urakhoz dörzsölődhetnek és egyik legfőbb vágyuk, hogy velük pertu legyenek. Ezek már nem tartják magukat parasztnak, mindig az urakkal tartanak, az ő jelöltjükre szavaznak és nagy kitüntetésnek tartják, ha leányaikat úri ficsúrhoz adhatják férjhez. Ez a sajtáságos embertypus inkább vígjátékba illő, mintsem tiszteletet ébresztő. A parasztnak különben éppen úgy utálják e typust, mint az igazi urakat.

Szomorú igazság, amit SZEBERÉNYI az úri osztályról mond, amelynek vezetőnek kellene lennie, de legkevésbé sem az. Az úri osztály általában érzéki, mulató, anyagi, a népet, annak igényeit, sőt magát az életet nem ismeri. Kitűnően jegyezte meg egy kiváló ellenzéki államférfiú, aki a demokratikus haladás híve, hogy az úri osztályban minden rossz megvan a feudális korból és minden rosszat magára szedett a modernismusból. Világért sem akarok általánosítani, mert vannak ezért szép számmal kivételek. Igazán kétségbeejtő volna, ha kivételek nem volnának. Mindebben igen nagy része van a mi iskoláinknak és nevelésünknek, amelyre szórói-szóra áll az, amit LE BON a francia nevelésről mond, hogy t. i. az egész csak bifláztatásból, tankönyvek, elméletek kívülről való tudásából áll, de semmit sem ad az élet megismerésére és nem fejleszti az értelmet. Nem lehetnek a népnek vezetői olyan egyének, kik a népet nem ismerik. Mindjárt ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a kétes existenciájú népvézérek nagy számát szintén oktatási rendszerünkben kell keresnünk.

Szomorú valóság, hogy a nép erkölcsi színvonala süllyedt azóta, hogy politikai tényező lett, sőt, ami még nagyobb baj, egyre süllyed. És valóban ezekből a jelenségekből érveket lehetne kovácsolni a demokratia ellen, ha világosan nem látnók az ipari demokratia nagy előnyeit. Szerencsétlen politikai helyzetünket és viszonyainkat sok tekintetben lehet okolni. Ha tehát őszinték vagyunk, el kell ismernünk, hogy a rossz nagyrészt felülről jött. A népjellem nem valami szilárd, állandó substantia, jó és rossz irányban majdnem egyformán befolyásolható és magasabb eszményekért való lelkesedést ne nagyon várjunk ott, ahol »a tanya, a gazdaság, az időjárás, az állatok étvágya és növekedése, nemi élete főpontjai a gondolatkörnek.

A hivatásos vezetés hiánya az, amit első sorban okolnunk kell a tömegmozgalmaknak ferde irányban való fejlődéséért. A magyar paraszt-tömeg korántsem olyan nagy mértékben turbulens, mint a latin-tömegek és jó akarattal, kívánságainak, aspiratióinak ismeretével helyes irányban is lehet vezetni és ilyen módon ki lehetne venni a vezetést haszontalan demagógok kezéből. Viszont szigorúan fel kellene lépni azokkal a szájatatókkal és közismert munkakerülőkkel szemben, akik minden parasztvárosban meglehetősen számban vannak és kikenél legnagyobb hatást érnek el a modern vándorapostolok.

Az alföldi parasztvárosok tömegeinek lelkében többé-kevésbé tudatosan ott lappang egy, úgy látszik, elévülhetetlen aspiratio, ez pedig a földhöz jutás vágya. Ezelőtt körülbelül tizenhat évvel egy pest megyei parasztvárosban földosztással izgatták fel a szónokok a tömeg képzeletét. A naiv, hiszékeny tömeg abban a reményben ringatta magát, hogy a szónokok eszméi legkevesebb pár év alatt megvalósulnak, sőt az élénkebb képzelőtehetségűek annyira mentek közülök, hogy már ki is szemeltek maguknak egyes darabokat egy-egy közeli több ezer holdas uradalomból.

A tömegek csak akkor izgathatók fel, ha a lelkek mélyében meg van az elégedetlenség, ha vannak kielégítetlen vágyaik, mert a szónokok voltaképpen csak formát adnak annak, ami a lelkekben már meg van. Így volt ez a francia forradalomban és a világtörténelem összes forradalmaiban. A francia forradalmat nem tudták volna ugyanazok a vezetők száz évvel azelőtt megcsinálni. A szónokok, kik a népet kitűnően ismerik, természetesen nagyon jól tudják, hogy a politikai eszméknek mi módon nyerjék meg. Például a 48-as párt politikai jelszavai még mindig igen nagy hatást keltenek az alföldi parasztvárosok tömegeinél, de nem azért, mintha sejtelmük is volna arról, hogy mit jelent az »nemzeti függetlenség«, vagy »gazdasági önállóság« stb., hanem egyszerűen

azért, mert a szónokoktól folyton azt hallották, hogy a hatalmon levő párt az oka az egyre fokozódó közterheknek és minden nyomorúságnak.

Hogy mi módon lehetne a demokratia effajta félszeg elfajulásainak útját vágni, erre nézve nagyon bajos tanácsot adni. Kétségtelen, hogy intézményes úton, még a legbölcsebb törvényekkel és legszigorúbb ministeri rendeletekkel sem lehetséges. Az eszményi demokratia az volna, ha tudatos, fölvilágosodott egyének alkotnák a tömegeket s ami legfőbb, minél kevesebb lenne a munkanélküliek, munkátlanok és iskolákat végzett hivatástalanok száma. A tudatos társadalmi nevelés, – melynek értékét ugyan legtöbbször túlbecsülik – talán nyújthat valamelyes reménységet; s azon kívül a viszonyoknak társadalmi úton való jobbá tétele.

A tapasztalat azt látszik igazolni, hogy Magyarország gyöngye talaja a demokratiaé; nálunk csak a rossz oldalait látjuk. A kölcsönös solidaritás, a tudatos együttműködés, általában az egyéni erő kifejtése, – ezek az igazi demokratia jellemvonásai, amire Angliában és az Egyesült-Államokban látunk példát. Hiába terjesztjük a szent demokratia eszméit, ha viszont az államtól lesünk mindent. Nálunk mindenki, a munkás, az iparos, az állás nélküli végzett ember, mind a kormányhoz dörzsöli a sáros csizmáját; a paraszt tömegek jajveszékelésében is az egyéni tehetetlenség érzése nyilvánul meg. Viszonyaink, sajnos, nagyon hasonlítanak a latin népek, főleg a francziák viszonyaira, azzal a különbséggel, hogy a magyar faj nem annyira turbulens és könnyebben kormányozható. Az angol néppel való párhuzam valóban szerencsétlen.

Ezek a megjegyzéseink SZEBERÉNYI érdekes és tanulságos könyvéhez. Mindenesetre kívánatos volna, ha minél többen foglalkoznának a magyar nép pszichológiájával, mert nagyon sok bajunk onnan származik, hogy magunkat, a magyar népet nem ismerjük vagy rosszul ismerjük.

Balla Antal

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Vita Loyd George birtokpolitikájáról.

Több oldalról az az óhaj nyilvánult meg, hogy BERNÁT ISTVÁN-nak LLOYD GEORGE birtokpolitikájáról szóló előadásához az egyesület tagjainak hozzászólásra alkalom adassék. Ennek

megfelelően márczius hó 11 -én vitaülést tartottunk e tárgyban SZEMENYEI KORNÉL elnöklete alatt.

BERNÁT ISTVÁN előadó a LLOYD GEORGE birtokpolitikájáról 1913. évi december hó 15-én tartott előadását recapitulálja és annak hangsúlyozásával, hogy LLOYD GEORGE radícális birtokpolitikáját nem tartja helyesnek, az eddigi eredményeket oly jelentékteleneknek látja, hogy azok a radícális birtokpolitikának a földbirtokkal szemben elkövetett nagy bűneit fel nem érik. A jövőre nézve sem lát garantiát arra, hogy ezzel a birtokpolitikával különösebb eredményeket érhetnek majd el, hisz, daczára a múlt birtokpolitikájának, a nagy birtok mellett Angliában az ipar és kereskedelem minden versenytársat meghaladóan fejlődött ki. A politikai szabadság tekintetében változást LLOYD GEORGE reformjai nem hozhatnak, mert politikai szabadság a múltban is volt és még van most is. Nem vezethet jóra, hogy az eddig legconservativebbnek ismert állásfoglalást az ellenkező végletbe viszik. Viszont a reformok megvalósulása esetén az igazi liberalismus veszélyeztetve van, eltekintve attól, hogy nem is képzelhető sikerre kilátást nyújtó reform, ha a mezőgazdaság nagyobb jövedelmezőségét nem teszik lehetővé.

MATTYASOVSKY MIKLÓS: Ha jól értettem az előadó urat, ő főleg azért nem vár eredményt a Lloyd George féle földbirtokpolitikától, mert az nem biztosítja a föld jövedelmezőségét. Az előadó úr – úgy veszem észre – szembeállította a radícális földbirtokreformot a mezőgazdasági védvámpolitikával s azt mondja, hogy vámvédelem nélkül a legradícálisabb földbirtokreform sem teremtheti újjá Anglia földművesosztályát. Én tovább megyek, mint az előadó úr, mert az én véleményem az, hogy Angliában a Lloyd-féle reform és a mezőgazdasági vámvédelem életbeléptetése együttvéve sem tudna egyhamar számbavehető, életképes földművesosztályt létrehozni. Hogy miért, azt egy szóval talán úgy fejezhetem ki, hogy a földművesosztály pótolhatatlan. Könnyű a földművest falujából kiemelni, de szinte lehetetlen őt oda visszavezetni. Várost építeni könnyebb, mint az elnéptelenedett "falut betelepíteni. A modern élet hullámverése olyan, hogy a falut mindenütt szagatja, a várost ellenben tölti. Éppen ezért sikerrel telepíteni csak ott lehet, ahol még van falusi lakosság, mely tömegélelmezésre szánt terményeket termel. A telepítés azonban Angliában egy úgyszólván megsemmisült földművesosztályt lenne hivatott hamvaiból feltámasztani.

Ha mi más országok földbirtokviszonyaival és földbirtokpolitikájával foglalkozunk, ezt főleg azért tesszük, hogy azoknak világánál saját országunk viszonyait még jobban megismerjük. Amilyen képtelenség azonban a mi iparunkat és kereskedelmünket az angollal összemérni, éppen olyan lehe-

tétlen – szerencsénkre – a mi földművesosztályunkat az angollal összehasonlíthatni. Egy országban, ahol – mint Angliában – 35 millió ember közül több mint 8 millió foglalkozik iparral, közel 2 millió kereskedelemmel s csak 1 millió mezőgazdasággal, a földművesosztály száma annyira jelentéktelen, hogy erős, az országot élelemmel ellátó új osztály megteremtése a legradikálisabb rendszabályok segítségével sem várható. Megjegyzem, hogy csak a tömegtáplálkozásra szánt élelem termelését tekintem igazi értelemben vett földművesnek, mert csak ez függetleníthet egy országot a külföldtől. A legmagasabb fokra emelt gyümölcs- és zöldségtermesztés, a legfinomabb tenyészállatok nevelése, szóval gazdasági specialitások termelése lehet ugyan az egyéni gazdálkodás szempontjából nagyon jövedelmező, de a nemzet ellátását ezzel nem, hanem csakis a tömeg ételmezésére való táplálék, termesztésével lehet biztosítani.

A Lloyd-féle reform elérheti azt, hogy a nagybirtokokat felosztják, végre ez hatalmi kérdése, de aligha fogja elérni azt, hogy egyhamar életképes földművesosztály keletkezzék. A földbirtokreformok sikeréhez nem elég a földek felosztása, szükséges ahhoz a megfelelő emberanyag is. Elsősorban ez tesz nehezzé minden telepítést. Az arravaló, a földműveléshez edzett, kitartó falusi népesség az első és legfontosabb kelléke minden telepítésnek. A földművelés bonyolultabb, összetettebb, sokoldalúbb foglalkozás mint az iparüzés. Évről-évre másként kell a földművesnek alkalmazkodnia az időjáráshoz, az egyes munkák beosztásához s folytonos készenlétben kell lennie, hogy ellesse a kellő pillanatot, mikor mit termeljen, mit adjon el vagy vásároljon. Bizonyos culturfokon bekövetkezik az az állapot, hogy a mezei munkától a lakosság nagy zöme menekül. Az iparosodás ma már olyan munkamegosztást idézett elő az egyes országok közt, hogy az iparos országok nem is tudnak, nem is akarnak saját ételmezésükről gondoskodni. A tanulság számunkra ebből az, hogy amíg van földművesosztályunk, addig igyekezzük azt erősíteni, fejleszteni s jólétében emelni. Ne engedjük, hogy a földművelő nép szaporulatát teljesen a városok szívják fel, hanem arra törekedjünk, hogy a szaporulat jelentős része új tanyák, új falvak keletkezésére vezessen. Csak így biztosíthatjuk, hogy a földbirtokreformokhoz szükséges néposztály fennmaradjon s legyen megfelelő népréteg, melylyel jó telepítést és sikeres parcellázást végrehajtani lehessen. Ha azonban egyszer a honi földművesosztály – úgy mint Angliában – kipusztult, nem hiszem, hogy azt a legradikálisabb reformmal is régi mivoltában visszaállítani lehessen.

GÁRDONYI ALBERT szerint LLOYD GEORGE radicales birtokpolitikája nem újszerű. A reformok nem a mezőgazdaság

fellendítését céloznák, hanem csupán a megmaradt munkásanyag conserválására törekcsenek. Lényeges körülmény, hogy a mezőgazdaság bizonyos tekintetben meg van kötve, hisz, egyes országok földművelésével concurrálni nem lehet. Fontosnak tartja – mert az ellenkezője a gazdaságosság elve ellen van – hogy a termelékenység semmiképen ne korlátoztassék. A mezőgazdaság krisisét nem látja spetiálisan angol jelenségnek, mert a mezőgazdaság ezidőkben mindenütt megpróbáltatásoknak van kitéve. Kétségtelen, hogy a régi nivó helyreállítását csak védvámokkal lehetne elérni. védvámok alkalmazása azonban s természetszerűleg mindenképen elítélendő. A mezőgazdaság mai elmaradottságát abban is találja, hogy az iparosság kulturnívója jóval fölöttébb áll a mezőgazdasággal foglalkozóké felett. A liberalismusnak a reformokból hasznát nem látja, daczára a föld mobilizációjának, mert a nagybirtokosok, ha birtoktesteiket felaprózzák is, mint kapitalisták befolyásukat továbbra is csökkenés nélkül érvényesíthetik.

FARKAS GÉZA azzal egészíti ki MATYASOVSZKY MIKLÓS megjegyzéseit, hogy amíg Angliában nem sikerülne a népesség-hajlamát a mezőgazdasági foglalkozás iránt újból felkelteni, a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségének védővámokkal és egyéb kedvezményekkel való fokozása csupán idegen mezőgazdasági munkások tömeges behozatalára vezethetne. A mezőgazdasági népességet a falvokról nem éppen az ipar űzi el; példa erre Németország, melynek iparos vidékein az önálló kiscgazdákból álló mezei népesség megmarad, míg az iparilag hátramaradt, de nagybirtokok által elfoglalt területeiről a népesség elhúzódik, mert a mezőgazdasági bérmunkánál kedvezőbb keresetnek mutatkozik az ipari bérmunka is. GÁRDONYI-val szemben kifejti, hogy a mezőgazdaságnak a lakosság által való elhagyása szerencsétlenség egy olyan országra nézve is, melynek munkaereje az iparban esetlegtermelékenyebb alkalmazást talál, miután az idegen termelő területek a honi iparnak sohasem nyújtanak éppen olyan biztos mezőgazdasági alapot, mint a hazai mezőgazdaság. A tömegárúk termelésének a különlegesebb és változatosabb tápszerek termelésével való felcserélése nem aggályos, sőt természetes következménye a műveltség előhaladásának és a kiscgazdasági rendszernek. Az angol kormány eljárása tehát tökéletesen érthető; valóban nemzeti érdek az angol mezőgazdasági elem minden áron újjáalkotása; ez azonban csakis azon az úton lehetséges, hogy a mezőgazdasági munkára vállalkozókat minél inkább önálló vállalati nyereséghez juttatják. A LLOYD GEORGE-féle törekvések irányát felszóaló nem tartja oly conservativoknak, mint GÁRDONYI, céljukat nem látja kizárólag a meglevő mezőgazdasági munkáelem összetartásában, hanem

igenis a birtok- és üzemviszonyok gyökeres megváltoztatásában. Az állam kisajátítási joga akkor is erős lökést adhat a parcellázó mozgalomnak, ha nem éppen sok esetben alkalmazták, mert már pusztán törvénybeiktatása is oly fenyegetést jelent a nagybirtokosokra nézve, mely elől szívesen menekülnek önkéntes eladások útján. Ami a LLOYD GEORGE-féle törvényhozás elveinek Magyarországra való alkalmazását illeti, ez nem egy vidékünkön kívánatos lenne; elhatározása előtt azonban a mezőgazdasági üzemi kérdéseken kívül nagy horderejű állam- és nemzetpolitikai kérdések is tisztázandók lennének.

GYÖRGY ENDRE a birtokpolitika reformját nemcsak Angliában, hanem nálunk is actualisnak tartja. A reformok során határozottan szem előtt tartandónak véli a faji és nyelvi suprematia biztosítását a demokratia mai térfoglalása mellett. LLOYD GEORGE reformjai során tulajdonképpen az irländi törvényeket viszi át Angliába. A munkabér kérdését igen fontosnak tartja s szerinte a radicalismus a munkabér megállapításában mellözhetetlen, sőt a minimális munkabér szükségességét még nagyobbnak látja a mezőgazdaságban, mint az iparban, miért is azok törvényszerű megállapítása követelendő. Az angol mezőgazdaság hanyatlására vonatkozólag a felszólalások során elhangzott véleményeket nem osztja és annak a nézetének ad kifejezést, hogy az angol mezőgazdaság ezidőszerint is még a qualitas tekintetében az első helyet foglalja el. Annak szem előtt tartásával, hogy mindenkor csupán csak mezőgazdasági bérletekről és bérlőkről van szó, kifejti, hogy a munkabérek emelése az egész budget emelkedését hozza magával, miért is a bérlőt a bérletek szabályozásával különböző úton recompensálni kell. A védvámot perhorreskálja és ezt nemcsak mint magyar, de mint angol is megtenné. A mezőgazdaságot éppen oly alapossággal művelendőnek mondja, mint bármely más nemzetgazdasági szakmát s a földművesmunka megtanulása nélkül a mezőgazdaság eredményessé nem is tehető. A mezőgazdaság emelésére legczélszerűbbnek tartja a farm-rendszert, bérlőkkel. A nemzeti birtokpolitika legfontosabb feladatának a nagybirtok mobilizálását és a kisbirtok conserválását tartja.

CZETTLER JENŐ az angol viszonyok specialis voltát emeli ki, amely a miénktől nagyban különbözik, amennyiben ott a jobbágyokat bérlőkkel tették. LLOYD GEORGE tervezetében a két irányt látja, az egyik a politikai, a másik a socialis irány. LLOYD GEORGE célja önálló, erős kisbirtokos osztálylyal Angliát erősíteni és ezzel Angliának statisztikai kimutatása szerint a teljesítmény tekintetében is elmaradt mezőgazdaságát reorganizálni. LLOYD GEORGE tervezetében azonban általában a boldogulás előfeltételeit nem látja. Legnagyobb fontosságúnak

tartja a mezőgazdasági munkás bérkérdésének szabályozását, annak kiemelésével, hogy a mezőgazdasági munkás bérét az ipari munkáséval egybevetni nem lehet, mert a mezőgazdasági munkás bére több oly tételből áll, amelynek abszolút értéke nem határozható meg minden esetben.

SEBESS DÉNES-t a magyarországi viszonyok tanulmányozása arra a meggyőződésre vezeti, hogy az angol bérleti jogot Magyarországon követni kellene. Bérleti viszonyaink rendezetlenségét jellemzi, az a statisztikai adat, hogy 1853-ban 48 millió parcella volt Magyarországon, 1900-ban 60 millió s a nagyszámú szabad birtok mellett mégis a parcellázást hangoztatják. Két irányzat van Magyarországon, az egyik jelszava a merevítés, a másiké a korlátlan mobilisatio. Szomorúan kell megállapítani, hogy nálunk a parasztbirtok a telekkönyvekből kitetszőleg könnyelműen cserél gazdát és a kisbirtokváltozások jobbra speculativ célra szolgálnak. Az angol bérleti jog dologi alapon fejlődött ki; minálunk tisztán kötelmi alapon. Bérleti jogunk megreformálására nagy szükség van, annál is inkább, mert felettébb elítélendő, hogy állami, kincstári, városi birtokokat egy-két évre adnak ki bérbe, amikor is ilyen kis bérleti időnél a bérlő részéről befektetést eszközölni nem rationalis és így a bérleti tárgy értékemelkedést nem nyer.

BERNÁT ISTVÁN előadó a vitát összefoglalja és kiemeli a LLOYD GEORGE-féle tervezet azon radikális részét, mely a bérminimumot törvényszerűleg biztosítani akarja; aggodalmát fejezi ki a haszonbér leszorítása ellen, amely a mezőgazdaságot fejlődésében gátolja. Adatokkal igazolja, hogy az angol mezőgazdaság a jelenben tényleg igen kedvezőtlen helyzetben van s csupán csak azt a körülményt hozza fel, hogy húsz év alatt 2 millió acre föld került ki az eke alól, ami azt jelenti, hogy évenként 60-80 ezer munkás vesztí kenyerét.

SZEMENYEI KORNÉL elnök a vitát az idő előrehaladottsága miatt bezárja és a felszólalóknak köszönetét fejezi ki.

A vitához írásban is érkeztek be hozzászólások. Ezeket az alábbiakban közöljük.

NEUBATISER FERENCZ, GAAL JENŐ tartalmas megjegyzéseihez fűzi észrevételeit, minthogy véleménye szerint is, ha osztályszempontokon felülemelkedve bíráljuk meg LLOYD GEORGE reformterveit, azokban nem láthatunk mást, mint egészséges törekvést arra, hogy a földbirtokpolitika a szélesebb néprétegek érdekeivel is összhangba hozassék. Ebben látja ő is a reform lényegét és véleménye szerint is ezen lényeghez kell fűznünk az igazságos és el fogulatlan bírálatot.

Éppen ezért nem is azért hibáztatja az előadót, hogy a mai angol állapotoknak történelmi kifejlődésére nem volt eléggé tekintettel. Azt hiszi, ez irányban csak

annyiban éri méltán gáncs BERNÁT ISTVÁNT, hogy nem említette fel az angol földbirtok múltját, mint igazi okát a mai angol birtokok »parlag«-on heverésének, amely onnan ered, hogy tulajdonosaiknak a mai birtokososztály történelmi múltjánál fogva oly luxusszükségletét képezik, amelytől hasznót nem várnak. Mert nézete szerint az angol birtoknak ez a fényűzési czikké válása idézte elő azt, hogy oly gyorsan hanyatlik Anglia mezőgazdaságilag mivelt területe, nem pedig, az, hogy kifizetődik-e a mezőgazdálkodás Angliában, vagy sem. Ha a mezőgazdasági jövedelemre az angol föld urai rá lennének szorulva, akkor bizonyára gondosabban bánnának el bérlőkkel és munkásaikkal s azok érdekeit is felkarolnák.

LLOYD GEORGE reformcélja elsősorban ezen »parlag«-on heverő földterületnek a mezőgazdaságba való bekapcsolása. Ezt igazolják beszédei, melyekben az ilyen földek kisajátítási jogát kívánja az állam részére kikötni és ezt igazolja az a statisztikai ábra, melyet erre vonatkozólag csaknem minden nagyobb angol képes folyóirat leköszölt. LLOYD GEORGE kényszerrel akarja elvenni a parlag földeket gazdag tulajdonosaiktól azért mert másképp nem lehet rábírní őket ezen értékesítésre. Éppen azért nem, mert nekik ez oly fényűzési tárgy, mely társadalmi keretükhöz annyira szükséges, hogy tőle, mint egy kedvencz lótól vagy műremektől akkor sem akarnak megválni, hogyha nem hoz jövedelmet, sőt pénzbe kerül.

A haszonbérösszegek megállapítása és a mezőgazdasági munkabér minimumának meghatározása oly részei már LLOYD GEORGE reformterveinek, melyek a kisajátítás által a parlagon heverés alól hasznosítás alá juttatott földeken való mezőgazdálkodást akarják előmozdítani.

A XIX. század második felében hovatovább a meggazdagodott szerencsefiak luxustárgyává változott angol földet tényleg művelő bérlők haszonbérösszegei azért igen magasak, mert a valamikor magasabb gabonaárak mellett több hasznót hajtott mezőgazdálkodáshoz viszonyított bérösszegek maradtak akkor is érvényben, mikor a viszonyok változása folytán már nem voltak indokoltak. De a földesurak a bért magasra tartották, mert nem voltak rászorulva a bérrre, örültek, ha egy bérlő odébb állott s földjét vadászterületté tehatték, s így a gyérülő bérletekre magas bérek mellett is akadtak bérlők s teljes erejével érvényesült SMITH ÁDÁM azon megállapítása, miszerint a bérlő annyi haszonbért kész megadni, hogy a termelési költségeken felül neki csupán az eddigi társadalmi színvonalának megfelelő jövedelme legyen meg, sőt ez a társadalmi színvonal is lejjebb csúszhatott lassankint.

Hogy Angliában a mezőgazdálkodás lehetséges legyen, szükséges, hogy legyen a mezőgazdasági munkásoknak illő,

a többi foglalkozásbeli munkásokénak megfelelő bérük, továbbá, hogy a mezőgazdasági vállalkozónak, az angol bérlőnek legyenek vállalkozási feltételei olyanok, hogy ezen a vállalkozási ág felé az eddiginél többen forduljanak. Ha ez a kettő elérhető, akkor megvan alapítva a jövedelmező s így, mindenestre a köz szempontjából is indokolt mezőgazdálkodás Angliában, tekintet nélkül a mezőgazdasági termények árainak valamivel magasabb vagy alacsonyabb voltára.

Hogy Angliában egyáltalában lehetséges a mezőgazdálkodással nyereségesen foglalkozni vagy sem, azt bizonyára LLOYD GEORGE is jól tudja, mert habár nem is ringatták sem egy lord castle-jának, sem egy attól kézzel-lábbal függő squire-nek a bölcsejében, keresztül esett a falusi nyomorúság egész skáláján és bizonyára közlelőle azt, hogy akik a földesúrnak adott haszonbér mellett is meg bírtak küzdeni, bár keservesen, az Angliában való mezőgazdálkodással, azok mennyivel jobban megélhetnének és mennyivel sikeresebben gazdálkodhatnának még magasabb munkabér mellett is akkor, hogyha annak a földesúrnak, akinek a föld hasznosításához igazán csupán a tulajdonjog alapján van köze, kevesebb haszonbért fizetnének vagy esetleg semmit.

Kétféle út vezet ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkás és vállalkozó (angol viszonyok közt) jobban megéljen. Az egyik, ha az adott viszonyok közti mezőgazdasági nyers jövedelmet úgy osztják fel munkás, vállalkozó és tulajdonos között, hogy az utóbbi része csökkenvén, amazoknak jusson több, mint eddig. Ez LLOYD GEORGE eljárási módja. A másik, hogy ha a mezőgazdasági nyers jövedelem összegét az értékesítési árak emelése (vám) útján magasabbá tesszük. Akkor a tulajdonos részek csökkenése nélkül juthat több a másik kettőnek, sőt amazok helyzetének némi javulása mellett talán még a tulajdonos része is emelkedhetik. Nem látszik előtte közömbösnek, hogy e két út közül melyiket választjuk, mert a második út költségeit, a nyers jövedelemnek ekként emelt összegét a nemzetnek kell megfizetni, annak a nemzetnek, melynek a szenvedőleges tagjai nemcsak az egészben ártatlan ipari munkások és értelmiségiek, hanem azok a bérlők és mezőgazdasági munkások is, akiktől így az egyik kéz elveszi, amit a másik ad. Természetesen a külszín meg lenne mentve és a munkabérek emelkednének, de ez nem változtat azon, hogy az angol nép nagy részének drágán kellene megfizetnie ezt a megoldási módot.

LLOYD GEORGE azonban, ki igazán átérti az angol mezőgazdaság sorsát, mindezt jól tudja s így csak az első utat választhatta. Igazat adott D'AVENEL ama megállapításának, miszerint a régiek jobb socialisták voltak, mert nemcsak a munkabéreket akarták emelni, ahogy mi tesszük, amikor azután

a megélhetési cikkek ára legalább ugyanannyival emelkedik, hanem egyúttal az árúcikkek maximális árát is meghatározták, tehát logikusabbak voltak, ha nem is igen értek el eredményeket. LLOYD GEORGE eljárása tehát logikusabb és inkább eredménnyel kecsegtető azért, mert hiszen azért még van ma is elég-angol mezőgazda, aki él és boldogul, dacára a magas haszonbérének, tehát existenciális feltételeinek oly változtatása, mely terheit csökkenti, még akkor is üdvös hatású lesz, hogy ha jobb munkabéreket fizet. Sőt ezek kényszerű kikötése is szükségszerű azért, mert különben a haszonbérlet lehetne az, aki a hasznot »pur et simple« egészen zsebre vágthatná. LLOYD GEORGE pedig ezt sem akarja.

LLOYD GEORGE reformtervének éle a »parlagon« heverő földek ellen irányul. Azok kisajátítási joga arra bírja majd a földesurakat, ha birtokukat társadalmi állásuk emelése végett tovább is megakarják tartani, hogy műveltessek, művelés végett bérbe adják. Ez már magában véve annyira fel fogja emelni a bérbe adandó területek mennyiségét, hogy a haszonbérek le fognak szállani s a haszonbér hatósági csökkentésére csak ott lesz szükség, ahol régi bérleteknél magas béreket akarna a tulajdonos fenntartani s a bérlő helyét megtartani szeretvén, ezekbe belemenni kényszerül, hacsak a hatósághoz nem fordul, vagy bekövetkező gazdasági válságokkor, amikor egy értékes vállalkozói osztálynak ily módon való megmentése mindenképpen indokolt.

És hogy mennyire igaza van GAAL JENŐ-nek abban, hogy LLOYD GEORGE reformtervei egyáltalában nem tekinthetők radikálisnak, bizonyítja az, hogy – LLOYD GEORGE szerint is – az angol földárak magasak, a föld nem hozott eddig sem oly jövedelmet, amely értékével arányban állott volna és a tulajdonosok jobban járnak, ha eladják és papirokat vesznek rajta. Ezt megtehetik s így minden jogos anyagi hátránytól megmenekülhetnek. A ki pedig ezt nem teszi, annak a földbirtok valóban csak fényűzési tárgy, melynek jövedelmére rászorulva nincs, így nem esik keservesen neki, ha a földbirtoka után élvezett aránytalanul csekély jövedelméből még egy rész. erejéig lemond a közérdek javára. Sok angol nagybirtokos belátta már ennek a helyességét és igazságosságát.

Nem osztja végül BERNÁT ISTVÁN azon érvelését sem, melynél fogva LLOYD GEORGE reformterve nem nemzeti érdekből született, hanem az angol mercantilismus melegágyából kelt volna ki.

SZEMENYEI KORNÉL: Az angol birtokpolitikát nem lehet és nem szabad szűkös szempontok szerint elbírálni, hanem csakis az angol világgazdaság nagysága és egysége szempontjából. Nem szabad elfelejteni, hogy az angol birodalom területe 11 és fél millió angol négyszögmérföld, míg a szigetország maga

csak 121 ezer négyzetmérföld, tehát alig több, mint 100-ad része az egész birodalomnak. Nem szabad elfelejteni, pl. Kanada mezőgazdasági termelésre alkalmas óriási területeit és azt, hogy ha angol ember oda kivándorol, akkor is az angol birodalom területén marad. De nem szabad semmiképpen figyelmen kívül hagyni Anglia népességének tagozódását a foglalkozás szempontjából sem. Anglia lakosságából ugyanis csak 12 millió a falusi lakos és 33 millió a városi elem. Minden törekvés tehát, amely a kisbirtokos elem erősítését czélozza, indokolt éppen a helyes földbirtokpolitika szempontjából. A 10 éven felüli lakosságból csak 1 millió 152 ezer kereső úz mezőgazdasági foglalkozást és 12 millió 208 ezer iparos és kereskedő. Nemcsak ezek a számok, hanem az adózás eredményei is azt mutatják, hogy Angliában a birtokos elem nem államfentartó és így lehetetlen figyelemmel nem lenni azokra a társadalmi osztályokra, amelyek ott az állam igazi erejét megadják. Mélyen rávilágít erre a körülményre az, hogy az angol budget 187 millió iont bevételi előirányzatából csak 700 ezer font ered a földadóból. Ennek daczára sem lehet állítani, hogy Angliában valaha is földbirtokellenes politikát követtek volna. A rendelkezésre álló adatok szerint ugyanis az angol föld értéke 1860-ban 126 millió font sterlingre rúgott és ez 1905-ben 274 millió font sterlingre emelkedett, vagyis több, mint megkétszereződött. Mindez történt Cobden működése után, a védővámok nélküli időszakban. Ne feledjük ugyanis azt se, hogy a vámpolitika kihat a nemzet minden rétegére és így a mezőgazdasági osztályra is. A mezőgazdasági vámvédelem megdrágítja a megélhetést, emeli az ipari munkabéreket és így szükségképpen megdrágítja az összes ipari fogyasztási cikket, ami a birtokosokat is annál inkább sújtja, minél belterjesebben művelik birtokaikat, tehát minél nagyobb fogyasztói az ipari termékeknek. A mezőgazdasági vámvédelem tehát csak azoknak válik előnyére, akik mint termelők többet adnak el, mint amennyit fogyasztó minőségükben az ipari termékek árában megfizetni kénytelenek. Világos ebből, hogy a mezőgazdasági vámvédelem kizárólag a nagyobb birtokcategoriák tulajdonosainak érdeke. Hogy az angol közzgazdasági politika nem irányul a mezőgazdaság ellen, azt bizonyítja az is, hogy Anglia mezőgazdasági termelése ma is igen jelentékeny. Mert habár csak egyharmadrész annyi búzát termel, mint Magyarország, árpatermelése megüti a miénket, zabot háromszor annyit, burgonyát másfélszer annyit, káposztaféléket és egyéb kerti veteményeket negyvenszer annyit termel mint hazánk, és csak a növényi mezőgazdasági termelés értéke megközelíti az évi 100 millió font sterlinget. Érdekes megállapítani, hogy minő birtokcategoriákon történik ez a jelentékeny termelés.

Ezt a következő kis táblázat mutatja:

A birtok terjedelme acres	A birtokok száma	A birtokok %-a	A birtokok összes terjedelme acres	A birtokok összes terjedelme %-a
1—5	117.968	22.68	366.792	1.13
5—20	149.818	28.80	1,667.647	5.12
20—50	85.663	16.47	2,864.976	8.79
50—100	66.625	12.81	4,885.203	15.00
100—300	81.245	15.62	13,875.914	42.59
300—500	13.568	2.61	5,113.945	15.70
500—1000	4.616	0.89	3,001.184	9.21
1000-en felül	603	0.12	801.852	2.46
Összesen	520.106	100.00	32,577.513	100.00

Megemlítem még, hogy ebből a földterületből közel 28 millió acres van bérbeadva és csak 4 és fél milliónál valamivel több, amit a tulajdonos maga művel; a bérbeadás az egyes birtokcategoriákban meglehetősen egyenlően oszlik meg. Az 1000 acresnel nagyobb mezőgazdasági birtokok átlagos kiterjedése csak 1329 acres, és ezek nem teszik a mezőgazdasági birtokok 2 és fél %-át sem. Ebből azt az igen nevezetes és rend kívül fontos tényt állapíthatjuk meg, hogy Angliában *mezőgazdasági* nagy birtok nincs, és ismételhetjük azt, amit már fentebb említettünk, hogy ezen túlnyomólag nem nagybirtok jellegű mezőgazdasági birtokok productivitása a közölt termelési adatokból kétségtelenül megállapítható.

Mielőtt annak megállapítására térnék át, hogy mi ellen irányul tehát LLOYD GEORGE birtokpolitikája, még egy pillantást kell arra vetnem, hogy miként áll Anglia mezőgazdasági szükségleteinek mérlege, vagyis Angliának élelmezése

Anglia bevitele 1912-ben meghaladta az 528 millió font sterlinget. Ebből az óriási forgalomból nem kevesebb, mint 225 millió font sterling esik élelmi czikkekre. Hiszen csak a húsbehozatal meghaladja a 17 millió métermázsát. Angliának tehát existenciális érdeke az élelmiszerek belső termelését fokozni, és így teljesen elképzelhetetlen, hogy földbirtokellenes politikát csináljon, ami szükségképpen még inkább függésbe hozná Anglia élelmezését az anyaországon kívüli területektől. Én tehát LLOYD GEORGE reformterveiben nem az angol mezőgazdaság elleni szándékot látok, hanem ellenkezőleg, a mezőgazdasági foglalkozás védelmére és fejlesztésére irányuló actiót, szemben azon földbirtokokkal, melyek a mezőgazdasági termelés elől elvonattak. A következő számok rend kívül élesen rávilágítanak ezen feltevés helyességére. Ha azt látjuk, hogy Anglia 77 millió acres területéből csak 32 millió acres van mezőgazdaságilag megművelve és a mezőgazdaságilag nem művelhető hegyek, erdők, folyók, városok területének levonása után megmaradó 23 és fél millió acres,

vagyis az országnak közel egyharmada *vadászterület*, akkor nyilvánvaló, hogy teljesen indokolt ezen birtokkategóriák ellen, amelyek a tulajdonképpeni angol nagybirtokok, a legmesszebbmenő reformokat is bevezetni. Ha azt látjuk, hogy általában a föld értéke rövid idő alatt megkétszereződik, hogy az ország felét sem kitevő megművelt terület növényi termelésének értéke az évi 100 millió fontot közelíti meg, akkor – nem lehet elhinni, hogy a megfelelő birtokcategoriákon a mezőgazdasági termelés az agrárvámok hiánya dacára is – ne lehessen productiv. Hogy ennek dacára a nagybirtok-complexumokat nem vonják mezőgazdasági termelés alá, ennek két oka lehet. Az egyik az, hogy nagybirtokok nem művelhetők oly belterjesen, mint a kisebbek és így nemzetgazdaságilag nem oly értékesek; a másik, hogy Angliában van egy oly dúsgazdag társadalmi osztály, mely megengedheti magának a legnagyobb fényűzést, nagyobbat a keleti fejedelmek drága kövekben való dúskálkodásánál, nagyobbat a római császárok tobzódásainál, nagyobbat XIV. Lajos esztelen pazarlásainál: a földbirtoknak a fényűzését. Megengedheti azt, hogy óriási, kisebb-nagyobb parcellákra osztva, rengeteg értéket képviselő területek, a productiv munka elől elvonva, a nemzet egészének érdekei ellenére, gazdasági kihasználás nélkül, kényelmére és szórakozására szolgáljanak. Azt hiszem, az angol viszonyok mellett túlnyomólag ez a második ok az, amely hat, és ha igazolt és indokolt a nagy fényűzés ellen való küzdelem, akkor indokolt és igazolt ezen legnagyobb fokú fényűzés ellen való küzdelem is.

Ha ezek, a szórakozás céljára szolgáló területek megfelelő reformok útján mezőgazdasági célokra fognak felhasználtatni, Anglia mezőgazdasági népessége és termelése a mostaninak kétharmadával emelkedhetik. Egy erre irányuló politikát, még ha az a dúsgazdag peerek és bankárok százainak árt is, vagy kellemetlen is, mezőgazdaságellenesnek felfogni nem lehet.

Én az angol reformtörekvéseket intő példának tekintem, és követendőnek, hogy nálunk, ahol a nagybirtok, bár más felhasználás mellett, szintén egészségtelen arányban túlteng, szintén behatóan foglalkozni kell a birtokpolitika okszerű reformjával oly irányban, hogy a földbirtokok legnagyobbfokú productivitása biztosítható legyen. Ez a nemzet egészének érdeke, de nagyon fontos érdeke maguknak a nagybirtokosoknak is, mert békés reformok csak úgy várhatók, ha ezek maguknak az érdekelteknek a köréből indulnak ki. Azt hiszem, a kérdés megérett nálunk is annyira, hogy ezekkel foglalkozni itt a legfőbb idő, és erre a társadalmi tudományokkal tárgyilagosan foglalkozó tudományos társulatnak rámutatni hivatása és kötelessége.

A fajegészségügyi bizottság értekezlete.

A januárius 24-ikén tartott ülésen megalakított egyesületközi faj egészségügyi bizottság április 7-én este 6 órakor GRÓF TELEKI PÁL elnöklete alatt a K. M. Természettudományi Társulat helyiségében ülést tartott melyen APÁTHY ISTVÁN tett jelentést a bizottság további kiegészítéséről és javaslatot a legközelebbi teendőkre nézve. Az elnökség az alakuló ülés óta ennek megbízásából fölszólította a *Turáni Társaságot*, a *Földrajzi Társaságot*, a *Magyar Közgazdasági Társaságot*, a *Heraldikai és Genealógiai Társaságot*, a *Néprajzi Társaságot*, a *Gyermektanulmányi Egyesületet* és az *Országos Gyermekvédelmi Ligát*, hogy az egyesületközi bizottságban vegyenek részt és abba 5-5 tagjukat küldjék ki. – A gyűlésen az Országos Gyermekvédő Liga képviselőjében megjelent KUN BÉLA ministeri tanácsos és IFJ. BÁRÓ SZENTKERESZTHY BÉLA igazgatósági tag és NEUGEBAUER VILMOS igazgató, akiken kívül a Liga még GRÓF EDELSHEIM GYULAI LIPÓT védnököt és GRÓF VAY GÁBORNÉT küldte ki az egyesületközi bizottságba. A Budapesti Kir. Orvosegyesület képviselőjében TÖRÖK LAJOS, az Országos Közegészségügyi Egyesület képviselőjében LOBMAYER GKZA, a Magyar Közgazdasági Társaság nevében KOVÁCS ALAJOS, a Turáni Társaság képviselőjében PAIKKRL ALAJOS jelent meg.

A gyűlés mindenekelőtt elhatározta, hogy az egyesületközi bizottságba 5-5 tag küldésére fölkéri még a Kir. Magy. Természettudományi Társulatot és a Nőegyesületek Országos Szövetségét, úgy, hogy az egyesületközi bizottságban 12 egyesületnek összesen 60 tagja venne részt. Elhatározta továbbá a gyűlés, hogy a bizottságba az érdekelt ügyosztályokból egy-egy tag kiküldésére fölkéri a székesfővárost (a társadalompolitikai ügyosztály részéről), a belügyminister urat (a közegészségi ügyosztály részéről) a közoktatásügyi minister urat (a népiskolai, a középiskolai és a gyógynevelési ügyosztály részéről), az igazságügyminister urat és a honvédelmi minister urat, továbbá az Országos Statisztikai és a Fővárosi Statisztikai hivatalt. Elhatározta továbbá a bizottság, hogy a résztvevő egyesületek mindenikét fölkéri, hogy saját folyóiratukban ismertessék a fajegészségügyi törekvéseket. Ismertető cikkeket fog iratni, ezen kívül az általános érdekű szemlékbe és a napilapokba. Gondoskodik még április folyamán két előadásról a nagy közönség részére. Az egyiknek rendezésére az Országos Ismeretterjesztő Társulatot, a másikat a Budapesti Kir. Orvosegyesületet kéri föl. Megindítja az előmunkálatokat egy az ősszel tartandó faj egészségügyi con-

gressusra, melyet egy fajegészségügyi tanfolyam fog megelőzni. A 12 előadásból álló tanfolyamot maga az egyesületközi bizottság rendezi, de ehhez elsősorban a Magyar Társadalomtudományi Egyesület támogatását kéri ki.

A titkári teendők ellátására fölkéri az egyesület RIBICZEY GYULA urat, a Turáni Társaság titkárát. Az egyesületközi bizottságnak szükséges anyagi erő megszerzése céljából fölkéri a bizottságban résztvevő mindenik egyesületet, hogy évi 100-100 koronával, a fővárost, a belügyminister, a közoktatásügyi minister, az igazságügyminister és a honvédelmi minister urakat, hogy évi 500-500 koronával támogassák az egyesületközi bizottság működését. Végül átír a bizottság a Magyar Társadalomtudományi Egyesülethez, hogy a bizottságnak így rendelkezésére bocsátandó összeget külön számlán a saját pénztárában kezelje.